

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned
Cilt (Vol.) 12 Sayı (Issue 1) Bahar - (Spring) 2021

ARAřTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu makalenin intihal içermediđi benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Doi: 10.51605/mesned.828422

Gönderim Tarihi: 19.11.2020 | Kabul Tarihi: 16.04.2021

Muhammed b. Mustafa el-Bucevî el-İzmîrî'nin Kazâ, Kader, Fal ve Astrolojiye İlişkin *Risâle fî zemmi'l-müşteğîlîn bi'l-fa'l ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* Adlı Risâlesinin Tahkîk, Tahlil ve Tercümesi

-Critical Edition, Examination And Translation of The Risâlah of Muḥammad al-Bujawî al-İzmîrî's Entitled *Risâlah fî dhamm al-mushtaghilîn bi'l-fa'l wa'l-kahânah we'n-nujûm* On Qaḏâ, Qadar, Fortune telling and Astrology-

Mustafa Borsbuđa*

Cořkun Borsbuđa**

Atf/Citation: Borsbuđa, Mustafa; Borsbuđa, Cořkun. "Muhammed b. Mustafa el-Bucevî el-İzmîrî'nin Kazâ, Kader, Fal ve Astrolojiye İlişkin *Risâle fî zemmi'l-müşteğîlîn bi'l-fa'l ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* Adlı Risâlesinin Tahkîk, Tahlil ve Tercümesi/ Critical Edition, Examination And Translation of The Risâlah of Muḥammad al-Bujawî al-İzmîrî's Entitled *Risâlah fî dhamm al-mushtaghilîn bi'l-fa'l wa'l-kahânah we'n-nujûm*" On Qaḏâ, Qadar, Fortune telling and Astrology." *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2021-1): 37-73.

Öz:

Çalışma, Muhammed b. Mustafa el-Bucevî el-İzmîrî'nin fal, astronomi ve kehânetin teolojik sakıncaları ve bunların imân ve kaderle ilişkisini ihtiva eden risâlesini incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca risâlenin tahkikli neşri ve tercümesi de yapılarak literatüre kazandırılacaktır. Risâle müellifin makâle şeklinde isimlendirdiği iki bölümden oluşmaktadır. Bucevî, makalelere giriş yapmadan önce çalışmasına giriş niteliğinde açıklamalar yapmaktadır. O, kendi dönemindeki insanların birçoğunun, fal ve yıldızların hareketlerinden hükümler çıkardıkları ve söz konusu bu fal ve yıldızların hükümleriyle olacak olan şeyleri haber verdikleri ve de bunları işiten kimselerde inanç konusundaki sav-

* Arř. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İşlami İlimler Fakültesi, mustafa.borsbuga@asbu.edu.tr. Orcid: 0000-0001-8556-0661.

** Arř. Gör., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, coskunborsbuga@harran.edu.tr. Orcid: 0000-0001-6258-306X.

rulmalarının bu risâleyi telif etmesine neden olduğunu kaydeder. Ancak müellif, gayba ilişkin bilgiyi bırakın insan ve cinlerin bilmesini peygamberler, evliyâ ve Allah'a yakın meleklerin dahi bilmesinin söz konusu olmadığını söyler. Müellif, bu durumu gördükten sonra kendisinin, devlet adamları ve yöneticilere fal ve yıldızların hareketlerinden kehanetler çıkarmanın teolojik açıdan insan ve toplum üzerindeki zararını izah etmek ve bu sorunların yöneticiler tarafından ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmek için bu risâleyi yazdığını izah etmektedir.

Bu açıklamadan sonra gelen ilk makâlede kadere imân, insan fiilleri ve irâdesi gibi konular incelenirken Mâtürîdî ve Eş'arî geleneklerine atıfta bulunmaksızın selevin fiiller hususunda "Ne cebir ne de tefvîz vardır yalnızca bu ikisi arasında bir durum vardır" şeklindeki yaklaşımı ön plana çıkarılarak teyit edilmektedir. Ona göre kadere imân, evrende meydana gelen bütün olay ve varlıkların Allah'ın kazâ ve kaderiyle olduğunu bilip inanmaktır. Muhammed el-İzmîrî, bu söylemi, Ehl-i sünnet anlayışının varlıktaki tek mutlak müessir ve yaratıcının Allah olduğu ve O'nun dışındaki bütün varlıkların ise sebepler ve şartlar olduğu ilkesine dayanmaktadır. Müellif, muhtemelen Mu'tezile'nin kötülüklerin Allah tarafından yaratılmadığı yahut Mecûsiler gibi bazı düalistlerin kötülüğün kaynağının, şer ve karanlık ilkesi olduğu şeklindeki anlayışın doğru olmadığını ortaya koyma ve bunu daha da anlaşılır kılma gayesiyle detaylı şekilde hayır ve şer; fayda ve zarar; Müslüman olma ve inkâr etme; itâat ve günah; kâr ve zarar; istençler ve tehlikeler; hareket ve sükûn; güneş tutulması ve ay tutulması; rüzgar ve deprem; yağmur ve kar; sıcak ve soğuk; savaş ve çekişme gibi durumların/şeylerin tamamının Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu vurgular. Fakat müellif, insan eylemlerini de kapsayan ve cebrî bir yaklaşımı ihsâs ettiren bu genel ifadesine şerh düşmekte ve kulların kendi fiilleri için tercihlerinin olduğuna dikkat çekerek, kulların fiilleri hususunda cebir altında olmadığını altını çizer.

Müellif ikinci bölümde Birgivi'nin (ö. 981/1573) et-Tarîkatu'l-Muhammediyye eserinden istifade ederek, astroloji ve fal gibi şeylerle iştigal etmenin teolojik zararları üzerinde durmaktadır. Muhammed el-İzmîrî, yıldız ilimleriyle uğraşmanın şer'î yönden nehyedilen ilimler kategorisine dahil olduğunu ancak bazı şer'î ilimlerin bilinmesine vesile olması durumunda caiz olduğunu kabul etmektedir. Müellif bu ilimlerin gaybî olan durumların ve olayların bilinmesinde bir faydalarının olmadığını izah etmektedir. Dahası müellif, insanın imtihan edildiğinin bilincinde olması, şer'î amel ve iyiliklere sarılması gerektiğini tavsiye vermektedir. Bu fikre paralel olarak müellif, ilk aşamada yıldızlara ilişkin bilginin ilimler tasnifinde nerede bulunduğunu belirlemek ve bu ilmi konumlandırmak için Birgivi'nin (ö. 981/1573) et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'deki taksime uygun şekilde ilimlere ilişkin kategorik bir ayrıma giderek ilimleri iki kısma taksim etmektedir. Bu taksime göre ilk kısım, kelâm yahut akâid ilmi gibi bizzât kendileri amaç edinilen ilimlerdir. İkinci kısım ise bizzât kendileri amaç olmayıp başka ilimler için vasıta ve tamamlayıcı olan ilimlerdir. Müellif bu ikinci kısmı da Birgivi'ye uygun şekilde kendi içinde üç kısma ayırmaktadır. Bunlar: yapılması emredilen ilimler, yapılması menedilen ilimler ve yapılması müstehap olan ilimlerdir. Müellif söz konusu bu bağlamda yapılması emredilen ve müstehap olan ilimlerin inceleme konusu olmadığını yalnızca yapılması nehyedilen ilimleri burada ele alır. Müellif, bu tasniften sonra yıldızlara ilişkin bilginin ve bu ilimle iştigal etmenin dinî açıdan nehyedilen ilimler kategorisinde kabul edildiğini söylemekte ve söylemini bu bağlamda Ebû Dâvûd'un es-Sünen eserinde İbn Abbas'tan merfû' senetle ta'hrîc ettiği "Her kim yıldızlardan bir bilgi öğrenirse muhakkak sihirde bir parça almıştır." şeklindeki rivâyetle teyit etmektedir. Ancak müellif, bu yıldız ilminin tamamen yasaklı olmadığını ve dinî bir fayda gözetmek kaydıyla belli bir ölçü dâhilinde maslahat gereği istifade edileceğini ima etmektedir.

Muhammed el-İzmîrî bu ifadesini delillendirme ve teyit etme gayesiyle ez-Zebîdî'nin el-Hülâşa eseri, Ebû'l-Leyş es-Semerqandî'nin Büstânü'l-ârifin eseri ve Burhânüddin ez-Zernûcî'nin Ta'limü'l-Müte'allim isimli eserinden kişinin namaz vakitlerini belirlemesi, kibleyi tayin etmesi ve hesap işlemlerini bilecek ölçüde yıldız ilmini öğrenmesi ve uygulamasında bir beis olmadığını ancak bunlar dışında kehanetlerde bulunmak ve olacak olanları haber verme için yıldız ilmiyle uğraşmanın caiz olmadığı şeklinde iktibaslar yaparak bu konudaki kaynaklardan istifade eder. Müellif, kısaca fal hususuna da değinerek bunun dinde kabul edilir şeyler olmadığını ve âlimlerin işaret ve sebepler yoluyla gâipten haber veren kâhin ve benzerlerini tasdik etmeyi küfür kabul ettiklerini ve bu konuda birçok hadisin var olduğunu kaydeder.

Anahtar Kelimeler: Kazâ, Kader, Fal, Astroloji, Kehânet, Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî.

Summary:

The study aims to examine Muḥammad al-Bujawî al-İzmîrî's risâlah, which contains the theological drawbacks of fortune-telling, astronomy and prophecy, and their relationship to faith and destiny. In addition, the book will be brought to the literature by making the verified critical edition and translation of the booklet. It consists of two chapters named by the author as an maqâlah. Bujawî, makes an introductory explanation to his work before entering the maqâlah. He notes that many of the people of his time draw judgments from the movements of fortune telling and stars and inform, the things that will happen with the judgments of these fortunes and stars, and that the people who hear them swirl about faith cause the reason this risâlah to be written. However, the author says that only Allah knows the information about the invisible, it is not possible for man and jinn to know the invisible, even prophets, saints and close angels do not know the invisible. After seeing this situation, the author explains that he wrote to statesmen and rulers to explain the theological harm of making prophecies from the movements of fortunes and stars on human and society and to inform that these problems should be eliminated by the rulers.

In the first maqâlah/chapter, the author; by dealing with issues such as faith in destiny, human acts and free will, he emphasizes the approach of the Salaf scholars as "There is neither jabr nor tafwîz, there is only a situation between these two" without reference to the traditions of Mâturîdî and Asharî. According to him, belief in destiny is to know and believe that all events and beings that occur in the universe are through Allah's predestination and destiny. Muḥammad al-İzmîrî, this discourse, is based on the principle of Ahl al-Sunnah, that the only absolute influence and creator in existence is Allah, and that all beings other than Allah are based on causes and conditions. The author, probably, in order to reveal that Mu'tezilite thought that evil is not created by Allah or that some dualists such as Zoroastrians are the source of evil, the evil and dark principle is not true; benefit and harm; Being a Muslim and denying; obedience and sin; profit and loss; wills and dangers; movement and tranquility; solar and lunar eclipses; wind and earthquake; rain and snow; hot and cold; He emphasizes that all situations / things such as war and strife are due to Allah's predestination and destiny. However, the author explains this general statement, which includes human actions and makes us feel a jabr approach, and points out that people have preferences for their own actions, and underlines that people are not under jabr in terms of their actions.

In the second maqâlah/chapter, the author focuses on the main subject of the risâlah. The author emphasizes the theological harms of dealing with astrology and fortune-telling by using al-Birgîvî's (d. 981/1573) *al-Ṭarîqah al-Muḥammadiyyah* book. Muḥammad al-İzmîrî acknowledges that dealing with information about the stars is included in the category of religiously prohibited knowledge, but it is permissible if it is a means of knowledge and contribution to some religious sciences. The author explains that such information and sciences have no use in knowing the invisible situations and events. Moreover, the author advises that people should be aware that they are being tested and that they should stick to religious deeds and good deeds. Parallel to this idea, the author divides the sciences into two parts in accordance with al-Birgîvî's (d. 981/1573) *al-Ṭarîqah al-Muḥammadiyyah* in order to determine where the knowledge about stars is included in the classification of sciences and to position this science. According to this section, the first part is the sciences themselves, such as kalam or aqâid science. The second part, on the other hand, is the sciences that are not themselves goals, but a means and complementary to other sciences. The author divides this second part into three parts in accordance with Birgîvî. These are the sciences that are ordered to be done, the sciences that are forbidden to do, and the sciences that are mustahab to do. The author, in this context, deals with the sciences that are ordered to be done and that are mustahab, not the subject of examination, but only the sciences that are denied to be done. The author says that, after this classification, knowledge about the stars and dealing with this science are accepted in the category of religiously prohibited sciences, and in this context, in this context, Abu Dawud in his *Sunan* from Ibn Abbas "Whoever learns a piece of magic from the stars will surely get a piece of magic." confirms. However, the author implies that this stellar science is not completely forbidden and that it will be used as a matter of interest to a certain extent, on the condition of a religious benefit.

With the aim of confirming this statement of Muhammad al-Izmîrî, it is from the work of Muṭahhar ez-Zebîdî's *al-Khulâṣah*, Abu Leys al-Samarḳandî's *Bustân al-ârifîn* and Burhânuddîn ez-Zarnûjî's *Ta'lîm al-Muta'allim*. It states that there is no problem in determining the times of prayer, determining the qibla and learning the science of the star to the extent that they know the calculations. However, he explains from the sources that it is not permissible to deal with the science of stars in order to make prophecies and inform what will happen.

Keywords: Qaçâ, Qadar, Muḥammad al-Bujawî al-Izmîrî, Divine knowledge, Free will, Kasb.

1. DİRÂSE

1.1. Müellifin Hayatı

1.1.1. Müellifin İsmi, Nesebi ve Hayatı

Kaynaklarda hayatı hakkında doyurucu ve yeterli bilgi bulunmamaktadır. XVII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan müellifin tam ismi Muhammed b. Mustafa el-Bucevî el-İzmîrî'dir.¹ İzmir'in Buca ilçesinde doğan müellifin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte *Osmanlı Müellifleri* yazarı M. Tâhir Bursevî, İzmîrî'nin hicrî 1000 tarihinden sonra vefat ettiğini kaydetmektedir.² Bunun doğru olduğu söylenebilir. Çünkü müellifin, *Nüzherü'l-akâid Zübdetü'l-Fevâid* adlı risâlesinin Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde bulunan müellif hattı nüshasının intinsâh tarihi hicrî 1048 (1638)'dir. Bu ise müellifin hicrî 1048 (1638) yılına kadar henüz hayatta olduğuna işaret etmektedir.³ İzmîrî, ilmi ve fazileti ile kendi zamanın meşhûr âlimlerinden olmuştur.⁴ Müellifin hoca ve talebeleriyle alakalı herhangi bir bilgiye erişilememiştir.

1.1.2. Müellifin Eserleri

Muhammed İzmîrî'nin kelâm, akâid ve fıkıh gibi farklı alanlarda birçok eseri bulunmaktadır. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde 624 numaralı kayıttaki müellifin kendi hattıyla olan bir mecmûasında yedi tane risâlesi bulunmaktadır.

¹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *İrâb Hakkında Bir Risâle* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3321), 85^b.

² Muhammed Tâhir Bursevî, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1333/1914), 2/33.

³ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Nuzherü'l-akâid Zübdetü'l-Favâid* (Kayseri: Kayseri Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624), 45^a.

⁴ Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'arifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, thk. Rıfat Bilge - Mahmud Kemal İnal (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 1/770.

a. *Nüzherü'l-akaid Zübdetü'l-Fevâid*: Osmanlı sultanı IV. Murâd Hân'a ithâf etmiş olduğu bu eser⁵ akâid ilmiyle alakalı olup, müellifin *makâle* dediği iki bölüm ve bir hâtimededen oluşmaktadır. Bu risâle, Muhammed el-İzmîrî'nin kendi hattıyla olan mecmûanın 2^a-45^a varakları arasında yer alan ilk risâledir. Müellif, akâid konusunda insanlardan gördüğü eksikliklerden dolayı imân konularını ihtivâ eden bu risâleyi telif ettiğini zikreder. Müellif, ilk makâlede imân ve ona ilişkin meseleleri ele alırken ikinci makâlede ise imânın korunmasına ilişkin meselelere değinmiştir. Hâtimede ise bazı dinî ve fikhî konulara zikretmiştir. Risâle hicrî 1048 (1638) yılında istinsâh edilmiştir.⁶

b. *Risâle fi beyâni vazî'l-hikme fi vazî'l-ahkâm ve beyâni fazîleti'l-ilm*: Müellif hatlı mecmûa içerisinde yer alan bu üçüncü risâle, 49^b-57^a varaklar arasında yer almaktadır. Müellif, hadisler üzerinden örnekler vererek Allah'ın belirlediği şerî'atın hikmetlerinden bahsederek, fıkıh ilmini öğrenmenin faziletlerinden ve önemine değinir.⁷ Bu risâleden önce mecmûada ikinci sırada İmân Ebû Hanîfe'nin 45^a-48^b varakları arasında *el-Vaşıyye* adlı eseri bulunmaktadır. Müstensihî belli olmamakla beraber Muhammed İzmîrî'nin yazım hattına benzediğinden nâsihinin Muhammed el-İzmîrî'i olması mümkün görünmemektedir. Muhtemelen sonradan bu mecmuaya dahil edilmiş olabilir. Risâleye ait iki nüsha bulunmaktadır.⁸ İlk söz konusu mecmûadaki nüsha olup diğeri ise Süleymaniye kütüphanesi Laleli koleksiyonunda bulunmaktadır. Ayrıca Laleli mecmuasındaki bu nüshası da müellif hattı olup⁹ diğeri risâlede eserin ilk bölümünü oluşturan *ahkâmın şerî'at tarafından vaz' edilmesinin hikmeti* bölümü bu-

⁵ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğilîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Kayseri: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşit Efendi, 624), 60^b-61^a.

⁶ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Nuzherü'l-akaid Zübdetü'l-Favâid* (Raşit Efendi, 624), 2^a-45^a; Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

⁷ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi beyâni vazî'l-hikme fi vazî'l-ahkâm ve beyâni fazîleti'l-ilm* (Kayseri: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşit Efendi, 624); Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

⁸ Müellifin *Risâle fi beyâni vazî'l-hikme fi vazî'l-ahkâm ve beyâni fazîleti'l-ilm* eserinin nüshaları için bk Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi beyâni vazî'l-hikme fi vazî'l-ahkâm ve beyâni fazîleti'l-ilm* (Raşit Efendi, 624), 49^b-57^a; Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

⁹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi fazîleti'l-ilm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3321), 73^a.

lunmamaktadır.¹⁰ Müellif muhtemelen bilinçli olarak ilk kısmı atlayarak ikinci bölümü yazmıştır.

c. *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm*: Mecmûanın 58^a-65^b varakları arasında yer alan dördüncü risâledir. Bu eser, çalışmamıza konu olan risâledir. Risâlede kazâ, kader, fal, astronomi ve kehânetin birbiriyle olan ilişkileri incelenir. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlar aşağıda detaylı şekilde tanıtılacaktır.¹¹

d. *Risâle fi vücûbi ta'allümi ma'nâ kelimeteyi's-şehâde*: Mecmûanın 66^a-70^b varakları arasında yer alan bu beşinci risâlede Muhammed el-İzmîrî'nin imâna ilişkin akâidin tamamını ihtivâ ettiğini söylediği kelime-i şehâdetin iki kısmı olan "Lâ ilâhe illallâh" ve "Muhammedun rasûlullâh" kısımlarının mâhiyet ve önemi ele alınmıştır.¹²

e. *Risâle fi halli mâ eşkele zâhirü'n-nüsûs fi'l-vezn*: Mecmûanın 71^a-77^a varakları arasında yer alan bu altıncı risâlede müellif, naslarda vârid olan ve amelilerin tartılması hususuna ilişkin bilgileri izah edip yorumlamaktadır.¹³

f. *Risâle fi ma'na't-tahîyyât*: Mecmûanın 78^a-80^b varakları arasında yer alan yedinci risâledir. Namaz kılarken ka'dede okunan tahîyyât duasının anlam ve mâhiyetine ilişkin bir risâledir.¹⁴

g. *Risâle-i muhtasara fi'l-i'râb*: Müellif hattıyla olan mecmûanın 81^a-87^a varakları arasında yer alan sekizinci risâledir. Arapça olan bu risâle, âmillerin tesiriyle kelimenin sonunda değişen harf veya harekeleri konu edine i'râb konu-

¹⁰ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi fazîleti'l-ilm* (Laleli, 3321), 68^a-73^a.

¹¹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 58^a-65^b; Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3321); Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

¹² Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi vücûbi ta'allümi ma'nâ kelimeteyi's-şehâde* (İstanbul: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624), 66^a-70^b.

¹³ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi halli mâ eşkele zâhirü'n-nüsûs fi'l-vezn* (İstanbul: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624), 71^a-77^a; Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

¹⁴ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi ma'na't-tahîyyât* (İstanbul: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624), 78^a-80^b; Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

sunu özetleyen bir çalışmadır.¹⁵ Risâlenin iki nüshası bulunmaktadır. İlki, söz konusu bu mecmûadaki nüshadır. Diğeri ise Süleymaniye kütüphanesindeki Laleli nüshasıdır. Bu nüsha Laleli kataloğunda *İrâb Hakkında Bir Risâle* ismiyle kayıtlı olup Osmanlıca olduğu belirtilmiştir. Fakat risâle Arapça'dır. Bu nüsha da aynı şekilde müellif hattıyla yazılıdır. Nitekim ferâğ kaydında "Bu risâlenin tasnifi, İstanbul'da Muharrem ayının sonlarında nâif kul Muhammed b. Mustafa'nın -ki o, İzmîr'de oturan eş-Şeyh Muhammed'dir- eliyle tamamlandı."¹⁶ Bu iki nüshanın hatları karşılaştırıldığında her iki nüshanın da tarz ve yazım olarak aynı müellifin kaleminden çıktığı kesin şekilde söylenebilir.

h. Zikru'l-ḥafıyy ve'cehriyy¹⁷ Kendisine ulaşamadığımız eserin başlığından hareketle muhtemelen açık ve gizli zikir tartışmalarına hasredilmiş bir risâledir.

1. İSAM Türkiye kütüphaneleri veri tabanında yapılan arama sonucu Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi 624/2 numaralı Diyarbakır Um. Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan ve Ebû Bekir Alî b. Mûsâ el-Haddâd el-Abbâdî'ye (ö. 800/1398) ait olan fıkıhla alakalı *Cevheretü'n-neyyira* adlı eser de Muhammed el-İzmîrî'ye nispet edilmiştir. Muhtemelen kayıtlardaki bir hatadan kaynaklanmış olabilir.

Tâhir Bursevî de benzer şekilde müellifin kendi hattıyla olan bir mecmuasını gördüğünü ifade ederek eserleri sırasıyla şöyle zikretmektedir: 1. *Risâle fi beyâni vaz i'l-ḥikme fi vaz i'l-aḥkâm ve beyâni fazîleti'l-ilm* 2. *Kazâ ve Kader* 3. *Zikru'l-ḥafıyy ve'cehriyy* 4. *Nüzherü'l-aḳaid Zübdetü'l-Fevâid* 5. *Taḥkiku keyfiyyeti vezniş'amâl* 6. *Şerḫu du'âi't-tahiyyat*.¹⁸

1.2. RİSÂLE

1.2.1. Risâlenin İsmi ve Müellife Aidiyeti

Muhammed el-İzmîrî'nin inceleme konusu olan bu risâlesine ait iki nüsha tespit edilmiştir. İlk nüsha, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde bulunan ve tamamı müellif hattı olan mecmûanın 58^a-65^b varakları arasında yer almaktadır. Bu nüshanın ismi, mecmûanın fihristinde *Risâle fi zemmi'l-müşteğilîne bi'l-*

¹⁵ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle-i muhtasara fi'l-irâb* (İstanbul: Kayseri Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624), 81^a-87^a; Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *İrâb Hakkında Bir Risâle* (Laleli, 3321).

¹⁶ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *İrâb Hakkında Bir Risâle* (Laleli, 3321), 85^b.

¹⁷ Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

¹⁸ Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm olarak belirtilmiş ve kütüphane kataloğuna bu şekilde kaydedilmiştir. Bu fihristin hattıyla müellifin hattının birbirine benzerliği, bizi mantıksal olarak bu ismin müellif tarafından belirlendiği ihtimaline götürmektedir. Ancak Laleli koleksiyonundaki müellif hatlı nüshada müellifi, eserin isimlendirmesini yapmasa da kataloğa *Risâle fi'l-kazâ ve'l-kader* şeklinde kaydedilmiştir.¹⁹ Tahir Bursevî de *Osmanlı Müellifleri*'inde bu şekilde kaydetmiştir.²⁰ Kanaatimizce risâlenin ismini *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* olarak belirlenmesinin daha doğru olduğudur. Zira bu başlık risâlenin yazılış amacı ile örtüşmektedir. Müellif, risâlenin mukaddimesinde insanların birçoğunun fal, yıldız ilimleri ve astrolojiye meşgul olduklarını ve bunlarla gelecekte haber vererek insanların inançlarında karışıklığa sebebiyet verdiklerini görünce bunun teolojik zararlarını bildirmek ve ortadan kaldırmak için risâleyi telif ettiğini söyler.²¹ Risâlenin, Laleli kataloğu ve *Osmanlı Müellifleri*'ne *Risâle fi'l-kazâ ve'l-kader* şeklinde kaydedilmesinin nedeni ise büyük ihtimalle, risâlenin ilk makâlesinde/kısımında kazâ ve kader konularının ele alınmış olmasıdır. Dolayısıyla risâlenin ikinci kısmı değil de ilk kısmından hareketle bu adlandırma yapılmıştır. Risâlenin müellife aidiyetine gelince müellif hattıyla olan mecmûadaki nüshanın ferâğ kaydında bulunan "Bu risâlenin, müellif fakir Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî'nin eliyle tamamlanması ve tasnifine muvaffak kıldığından Allah'a hamdolsun. Allah bana yeter. O ne güzel bir yardımcıdır."²² Şeklindeki bu ibare risâlenin müellifine aidiyetini kesinleştirmektedir. Ayrıca eser, Tahir Bursevî tarafından da *Osmanlı Müellifleri*'inde müellife nispet edilmiştir.²³

1.2.2. Risâlenin Nüshaları

1.2.2.1. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, nr. 624

Müellif hattı olan bu nüsha, neşirde (.) harfi ile gösterilmiştir. Nüsha, tamamı müellif hattı olan mecmûa içerisinde olup 58^a-65^b varakları arasında yer almaktadır. Okunaklı ta'lik hattı ile istinsâh edilmiştir. Sekiz varaktan müteşekkil olan nüshanın her bir varağında 11 satır bulunmaktadır. Nüsha tezhipsiz ve

¹⁹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader* (Laleli, 3321).

²⁰ Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

²¹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşid Efendi, 624), 58^a-59^b.

²² Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşid Efendi, 624), 65^b.

²³ Bursevî, *Osmanlı Müellifleri*, 2/33.

cetvelsiz olup varak sonları çobanlıdır. Mecmûanın fihrisinde *Risâle fi zemmi'l-müşteğilîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* şeklinde kayıtlıdır. Risâle herhangi bir zarar görmemiş, sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Ferağ kaydında risâlenin istinsah tarihi yazmasa da müellif hatlı mecmuanın istinsâh tarihi h. 1048 (1638) yılıdır.

1.2.2.2. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 3321

Bu nüsha, tahkikli neşirde (ج) harfi ile gösterilmiştir. Kütüphane kataloğunda *Risâle fi'l-kazâ ve'l-kader* şeklinde kayıtlıdır. Nüsha, mecmûa içerisinde 74^a-80^a varakları arasında yer almaktadır. Okunaklı nesih hattı ile istinsâh edilmiş. Varaklarda 15 satır bulunmaktadır. Nüsha tezhipsiz ve cetvelsiz olup varak sonları çobansızdır. Nüsha herhangi bir dezenformasyona uğramamıştır. Nüshanın hâmişinde birçok minhüvât bulunmaktadır. Nüshanın ferâğ kaydında "İzmir'de oturan Şeyh Muhammed el-Bucevî bu risâleyi tasnif etti." ibaresi yer almaktadır.²⁴ Bu nüsha, müellifin irâb ve ilmin faziletine ilişkin olan diğer iki risâlesiyle birlikte -ki bu iki nüsha da müellif hattıyla yazılıdır- Laleli koleksiyonunda 3321 numaralı bir mecmûada bulunmaktadır. Son olarak, bu nüshanın hattıyla Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki nüshanın hattı büyük oranda şekil ve yapı itibarıyla benzerdir. Dolayısıyla risâleye ait her iki nüsha da müellif hattıyla mevcuttur.

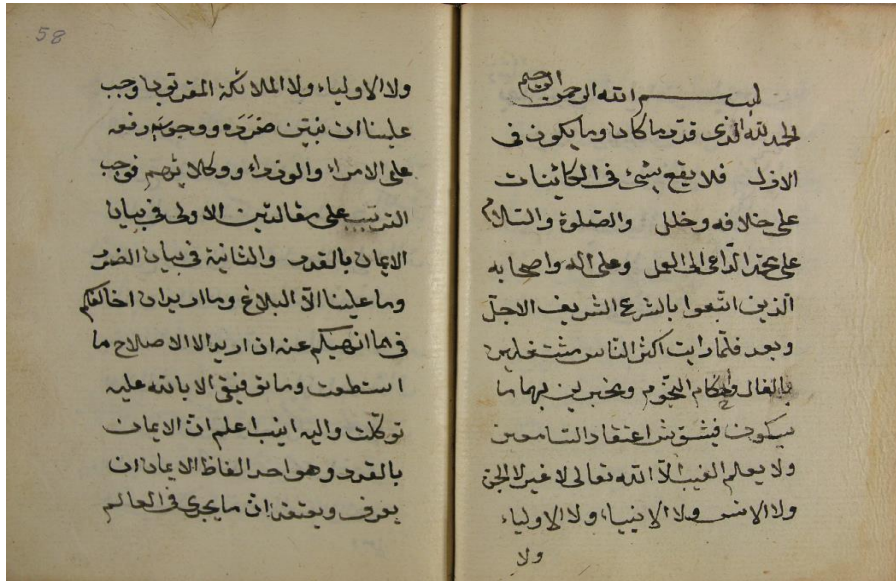
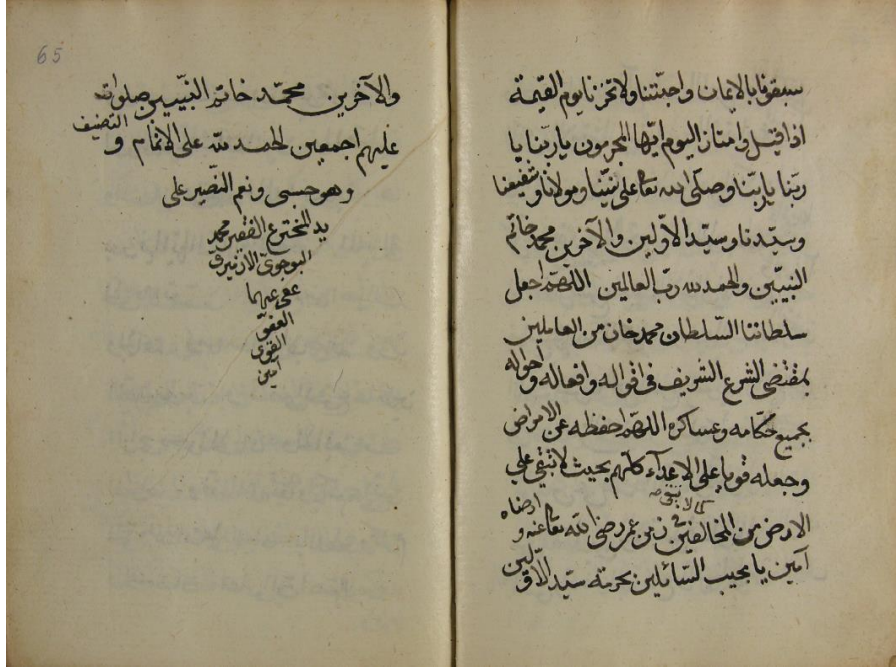
1.3. TAHKİKTE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

- ◆ Tahkikte (İTNES) İsam Tahkik Esasları dikkate alındı.
- ◆ Neşredilen metin, ikisi de müellif hattı olan iki farklı nüsha üzerinden hazırlanmıştır.
- ◆ Tahkik sırasında nüshaların hâmişlerinde bulunan tashîh, minhüvât ve kayıtlar da tespit edilip nüshalardaki fazlalık, eksiklik, farklılık ve ilaveler ile birlikte dipnotlarda gösterilmiştir.
- ◆ Paragraflandırma konusunda metnin kendi bütünlüğü dikkate alınmış, metnin imlasında ise modern Arapça nahiv ve ilkeleri takip edilmiştir.
- ◆ Hadîslerin tahrîci yapılarak kaynakları gösterilmiş ve metinde geçen âyetlerin sûre ve âyet numaraları köşeli parantez içinde işaret edilmiştir.

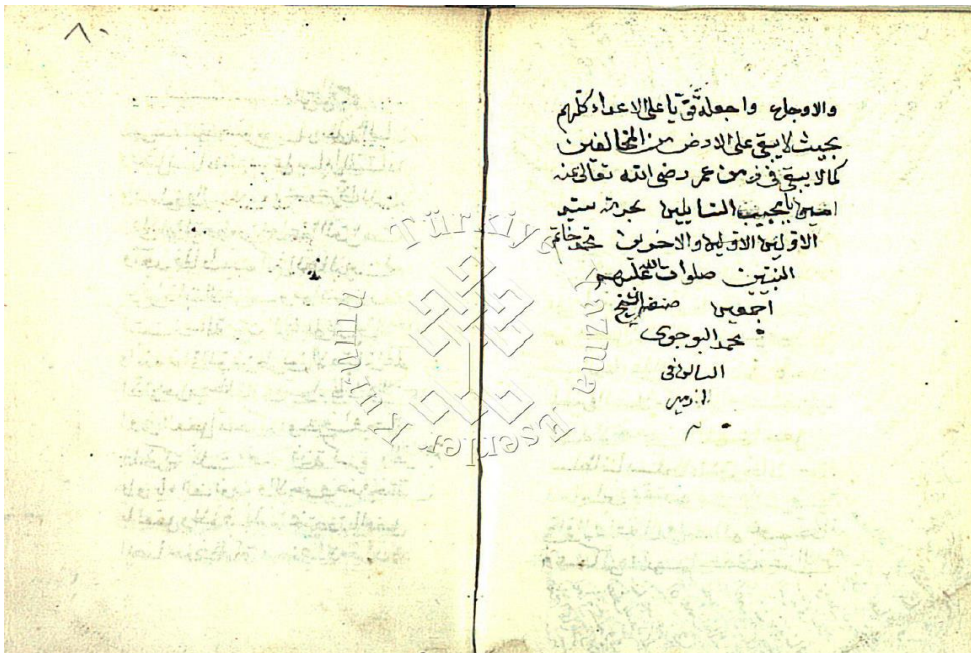
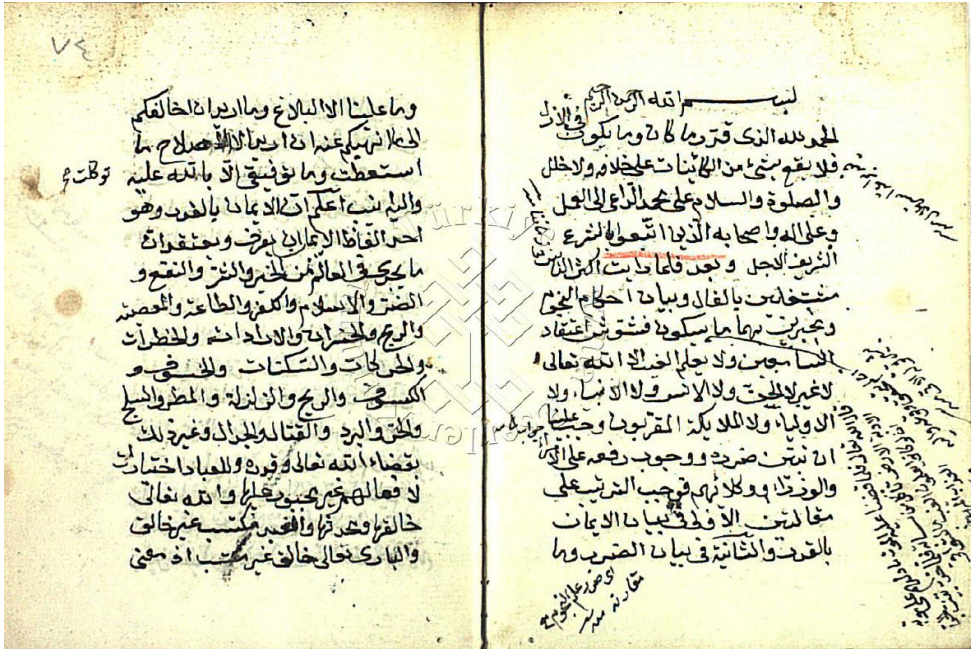
²⁴ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğilîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşid Efendi, 624), 80^a.

46 • Muhammed b. Mustafa el-Bucevî el-İzmîrî'nin Kazâ, Kader, Fal ve Astrolojiye İlişkin *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîn bi'l-fa'l ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* Adlı Risâlesinin Tahkîk, Tahlil ve Tercümesi

- ◆ Tahkîk sırasında faydalanılan Laleli nüshası (J) harfi ile Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi (.) harfi ile gösterilmiştir. Tahkîkli neşirde kullanılan artı (+) işareti, sonuna konulduğu ibarenin veya kelimenin işaret edilen nüshada fazla/ziyade olduğunu, eksi (-) işareti ise sonuna konulduğu kelimenin yahut cümlenin işaret edilen nüshada mevcut olmadığını göstermektedir. İki noktanın (:) konulduğu ibarenin ise metinde tespit edilen kavramdan farklı olduğunu ifade etmektedir.
- ◆ Tahkîk ettiğimiz risâlede şu yöntemler takip edilmiştir:
- ◆ Temel kitaplarından yapılan alıntılarda asıl kaynağa başvurulup dipnotta yerleri tespit edilmiştir.

Raşid Efendi nüshası ilk ve son varaklar: Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi,
 nr. 624.

Laleli nüshası ilk ve son varaklar: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 3321.

2. RİSÂLENİN TAHLİLİ

Müellif, klasik risâle ve kitaplarda görüldüğü üzere, risâlenin mukaddimesinde konuya uygun olarak meydana gelen ve ebediyete kadar olacak olanı takdir eden Allah'a hamd ederek risâleye başlamaktadır. Muhammed el-İzmîrî, kendi dönemindeki insanların birçoğunun, fal ve yıldızların hareketlerinden hükümler çıkardıkları ve söz konusu bu fal ve yıldızların hükümleriyle olacak olan şeyleri haber verdikleri ve de bunları işiten kimselerde inanç konusundaki savrulmalarının bu risâleyi telif etmesine neden olduğunu kaydeder. Ancak müellif, gayba ilişkin bilgiyi bırakın insan ve cinlerin bilmesini peygamberler, evliyâ ve Allah'a yakın meleklerin dahi bilmesinin söz konusu olmadığını söyler.²⁵ Müellif, bu durumu gördükten sonra kendisinin, devlet adamları ve yöneticilere fal ve yıldızların hareketlerinden kehanetler çıkarmanın teolojik açıdan insan ve toplum üzerindeki zararını izah etmek ve bu sorunların yöneticiler tarafından ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmek için yazdığını izah etmektedir.²⁶ Müellif risâleyi ele alış amacını ifade ettikten sonra risâlenin konusunu *makâle* dediği iki bölüme ayırarak incelemektedir. İlk makâlede müellif, kadere imân meselesini ele alırken ikinci makâlede ise fal ve yıldızların hareketlerinden kehanetler çıkarmanın zararları üzerinde durmaktadır. Müellif, ilk makâlede kadere imân etmenin mâhiyetini ele alarak meseleyi detaylandırmaya girişir. Ona göre kadere imân, evrende meydana gelen bütün olay ve varlıkların Allah'ın kazâ ve kaderiyle olduğunu bilip inanmaktır.²⁷ Muhammed el-İzmîrî, bu söylemi, Ehl-i sünnet anlayışının varlıktaki tek mutlak müessir ve

²⁵ Yıldız ve fal konuları ve bunların hükümleriyle alakalı bilgi için bk. Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû âti'l-ulûm* (Beyrût: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 1405/1985), 1/335-338.

²⁶ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 58^a-58^b.

²⁷ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 58^b-59^a; Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî (Ankara: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1423/2003), 496; Benzer ifade ve detay için bk. Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed Nesefî, *Tebsîratu'l-edille fi Usûlu'd-dîn* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 2/311; Sâbûnî, bu bağlamda şöyle demektedir: "Kulların fiilleri, ahvâli ve sözlerinin tamamı Allah'ın kazâ ve kaderiyledir." Ahmed b. Mahmûd Nûruddin es-Sâbûnî, *el-Bidâyetü fi Usûlu'd-dîn*, thk. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 76; Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-Umde*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâîl (Kâhire: el-Mektetu'l-Ezheriyye li't-türâs, 2012/1432), 348.

yaratıcının Allah olduğu ve O'nun dışındaki bütün varlıkların ise sebepler ve şartlar olduğu ilkesine dayanmaktadır.²⁸ Müellif, muhtemelen Mu'tezile'nin kötülüklerin Allah tarafından yaratılmadığı yahut Mecûsiler gibi bazı düalistlerin kötülüğün kaynağının, şer ve karanlık ilkesi olduğu şeklindeki anlayışın doğru olmadığını ortaya koyma ve bunu daha da anlaşılır kılma gayesiyle detaylı şekilde hayır ve şer; fayda ve zarar; Müslüman olma ve inkâr etme; itâat ve günah; kâr ve zarar; istençler ve tehlikeler; hareket ve sükûn; güneş tutulması ve ay tutulması; rüzgar ve zelzele; yağmur ve kar; sıcak ve soğuk; savaş ve çekişme gibi durumların/şeylerin tamamının Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu vurgular.²⁹ Fakat müellif, insan eylemlerini de kapsayan ve cebri bir yaklaşımı ihsâs ettiren bu genel ifadesine şerh düşmekte ve kulların kendi filleri için tercihlerinin olduğuna dikkat çekerek, kulların fiilleri hususunda cebir altında olmadığını altını çizer.³⁰

Muhammed el-İzmîrî, kulların cebir ve zorlama altında bulunmadığını izah ettikten sonra bu aşamada *filin yönleri* teorisinden hareket ederek yaratma ve kesb etme anlamlarını inceler. Buna göre müellif, kendi söylemini cebir ve tefvîz yaklaşımlarından ayırt etmek amacıyla Allah'ın fiillin yaratıcısı (hâlık) ve var kılanı (muħdis.) olduğunu insanın ise yaratma olmaksızın fiili kesb eden olduğu ayırımına gider.³¹ Böylelikle müellif, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu ilkesi ile insanın eylemlerinde özgür bir irâdeye dayandığı ilkesini aralarında bir tenâkuz oluşturmaksızın bunu tespit etmeye çalışır. Zira Cebriyye Allah'ın her şeyin yaratıcı olduğu ve fiillerin de şey kategorisinde olmasından dolayı Allah tarafından yaratıldığını iddia ederek insanın irâde ve kudretini de böyle okumuş ve insanı pasif bir konuma oturtmuştur.³² Buna mukabil Kaderiy-

²⁸ Celâluddin Devvânî, "Halku'l-Amâl", *er-Resâilu'l-Muhtâra*, thk. Seyyid Ahmed Toyserkânî (İsfehân: Kütüphanesi-i Umûmî-yi İmâm Emîru'l-Mu'minîn Alî, 1405/1984), 69; Ahmed Efendi Tâşköprizâde, *Risâletü'l-kazâ ve'l-kader*, thk. Muhammed Zâhid Kâmil Çûl (Cologne - Bağdât: Menşûrâtü'l-Cemel, 1428/2007), 58.

²⁹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 58^b-59^a.

³⁰ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 59^a.

³¹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 59^a.

³² Dâvûd b. Muhammed Karsî, *Risâle fi'l-ihiyârâti'l-cüz'iyeye ve'l-idrâkâti'l-kalbiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 387), 5^a-5^b; Muhammed b. Ahmed Gümülçinevî, *Risâle fi'l-İrâdeti'l-Cüz'iyeye ve ef'âli'l-bâd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad

ye/*Mu tezile* mezhebi ise *tevhîd ve adâlet* ilkesi gereği kötü fiilleri Allah'a nispet etmekten kaçınmak adına yaratma fiilini insana nispet etmiş ve böylelikle Allah'ın sıfatlarına hâlel getirmiştir. Bundan dolayı müellifin bu ikilemi aşma adına kendisini cebir ve tefvîz yaklaşımları arasında konumlandırarak bu dengeyi sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Yine burada müellif, Allah'ın kötü ve çirkin şeylerle nitelenmekten tenzih etmek ve bu konuda olumsuz algıyı ortadan kaldırmak için Allah'ın fiili kesb eden olmadığını, aksine bu fiili yaratan olduğu ifade eder.³³ Bundan dolayıdır ki insandan sadır olan ve kötü şeklinde nitelenen fiillerin tamamı Allah'ın kazâsı ve fiili değil dahası bunlar, Allah'ın kazâsının sonucu/*eseri* olarak ortaya çıkan şey (mağziyy) ve Allah'ın mefûlü konumundadır.³⁴ Muhammed el-İzmîrî, bu söylemini teyit etmek için yaratma (halk) ve kesb kavramlarının dilsel ve nispet yönlerini analizine girer. Buna göre yaratmanın ve var kılmanın anlamı (halk), yokluktan varlığa çıkarmadır.³⁵ Kesb etmenin manası ise, hâdis bir kudretin ihtiyârî fiile taalluk etmesidir.³⁶ Dolayısıyla *takdir etme* ezelde Allah tarafından belirlenmiş iken kesb ise, ezelde Allah'ın takdir ettiği vakitte ve Allah'ın yaratmasıyla kulda meydana gelir.³⁷

Efendi, 3570), 7^a; Nesefî, *Tebssıratu'l-edille*, 2/146; Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-Umde*; Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, thk. Mahmût Ömer ed-Dimyâti (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2012), 2/256; Ebû Bekir Bâkılânî, *Temhîdu'l-evâil ve telhîsu'd-delâil* (Beyrût: Müessesetu'l-kutubi's-sekâfe, 1407/1987), 149.

³³ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fa'l ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 59^a.

³⁴ Sa'düddîn Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1308/1987), 56; Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâyetü fi Usûlü'd-dîn*, 77; Ayrıca bk. Süleymân Sa'düddîn Müstakîmzâde, *el-İrâdetü'l-aliyyetü'l-celiyye fi'l-irâdeti'l-cüz'îyye ve'l-külliyye* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 1098/08), 148^b.

³⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Alî el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullah - Hâşim Abdullah eş-Şâzilî (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1419/1998), 4/253; Seyyid Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, thk. Mera'sî (Beyrût: Dâru'n-nefâis, 2007), 213; Nesefî, *Tebssıratu'l-edille*, 2/174.

³⁶ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fa'l ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 59a-59b; Ayrıca bu hususta bir değerlendirme için bk. Veysi Ünverdi, "Eşarî'nin Kesb Teorisinin Eleştirisi: Kâdî Abdülcebbar Örneği", *Uluslararası İmam Eşarî ve Eşarîlik Sempozyumu Bildirileri*, ed. Cemalettin Erdemci - Fadıl Ayğın (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 121-128; Veysi Ünverdi, "İslâm Kelâmında Kesb Doktrini", *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, ed. Bülent Cercis Tanrıtanır - Amenah Manafidizaji (Mardin: İksad Yayınları, 2018), 505-517.

³⁷ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi Zemmi'l-Müşteğîline bi'l-Fa'l ve'l-Kehâneti ve'n-Nücûm* (Raşit Efendi, 624), 59^b.

Yine takdir fiille beraber gerçekleştiği gibi, fiil de Allah'ın takdiri olmadan gerçekleşmez. Aynı şekilde bazı fiillerde kulun tercihi ve kesbi olmadan fiillerin meydana gelişine ilişkin takdir de hasıl olmaz.³⁸

Müellif, kulların kendi fiillerindeki tercihleri (ihtiyâr) sebebiyle yaptıkları hayra/iyiliğe karşılık ödüllendirildiklerini ve yaptıkları şerre/kötülüğe karşılık da cezalandırıldıklarını zikreder. Dolayısıyla bu ayırım sebebiyle bu hak, adâlet, ahiret, sevap ve günah bir makûliyet ve anlam kazanmaktadır. Ayrıca sevap ve ceza yalnızca insanda var olan tercihe taalluk eder. Aksi takdirde kitaplar ve peygamberlerin işlev ve fonksiyonları anlamsız kalmış olurdu.³⁹ Bu durumda insan bir sahnedeki oyuncu yahut rüzgârda savrulan yaprak konumuna düşmekte, imtihan ve sınanmanın anlamı buharlaşmış olmaktadır. Ancak müellif bu kendimizde de müşâhade ve tecrübe ettiğimiz titreme hareketiyle meydana gelen ve tercihle hâsıl olan söz konusu bu iki hareketin ayarına zorunlu olarak vardığımızı ifade eder.⁴⁰ Ona göre ihtiyârî ve zorunlu fiiller arasında var olan bu ayırımın inkâr edilmesi beraberinde zorunlu bilgilerin (*zarûrât*) reddedilmesi ve duyular vasıtasıyla tasdik edilen kesin hükümleri (müşâhedât) ortadan kaldırılmasını gerekli kılmaktadır.⁴¹ Zira kişi zorunlu fiile engellemeye güç yetirebilseydi onu meydana gelmekten engelleyebilirdi ve aynı şekilde kişi istemediği yahut murat etmediği şeyi yapmamakta ve kendisini tutabilmektedir. Bu ise insanın fiilini yapmaya mecbur kılınmadığına bir delil sayılabilir. Müellif bu aşamada ihtiyârî ve zorunlu (*izdirârî*) hareket ayırımı üzerinden insana ait

³⁸ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 59^b.

³⁹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 59^b. Müellif bu açıklamasından sonra hukukî ve fikhî bir sorunu değinir. Şöyle ki deli, çocuk, uyuyan ve fiile yapmaya zorlanan (mukrah) kimseler gibi tercihi (ihtiyâr) olmayanlar, aynen tercihi/isteği olmaksızın organları/azaları bir hastalıktan dolayı hareket eden parkinson gibidir. Bu tercihi olmayan kimseler, Allah'ın hakkının olduğu fiillerinden dolayı sorumlu tutulmazlar. Dolayısıyla bu kimselere Allah'ın hakkı olan hususlarda yapmış oldukları fiillerde herhangi bir sorumluluk yoktur. Ancak malın zarar görmesi (itlâf) yahut birinin öldürülmesi gibi kulların hakkı olan hususlarda yapmış oldukları fiillerde ise kendilerinden malî ceza tazmin edilir. Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 60^a.

⁴⁰ Benzer ifadeler için bk: "Kuldân ihtiyârî ve izdirârî yoldan sâdır olan fiillerin arasındaki ayırım kesindir." Mehmed Efendi Tarsûsî, *Ta'dîlu'l-akvâl fi mese'leti halki'l-'amâl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Raşit Efendi, 1017), 195^b.

⁴¹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 160a; Neseî, *Tebşîratu'l-edille*, 2/332.

irâdî/ihtiyârî bir fiilin varlığını kanıtlamaya girişir. Müellife göre eğer hâdis kudret, ihtiyârî ve zorunlu (ızdırârî) fiile taalluk etmeseydi söz konusu bu ihtiyârî ve zorunlu fiil birbirinden ayırt edilemezdi. Dolayısıyla insan bu ayırmadan yola çıkarak bu iki fiilden sadece birinde kendi tercihiyle kesb ettiğini bilir. Böylelikle insan kendi fiilinin yaratıcısı yahut fiiline mecbur kılınmış değil aksine fiilini kesb eden olmuş olur.⁴² Müellif, Cebriyye ve Kaderiyye görüşlerinin geçersiz olduğunu ve Ehl-i sünnetin iki görüş arasında bir görüş (mezhebun beyne'l-mezhebeyn) yaklaşımının yani diğer bir ifadeyle cebir ve tefvîz arasındaki bir görüşün doğru olduğunu dile getirmektedir.⁴³ Burada dikkate şayan nokta müellifin bu mesele hakkında Mâtürîdî ve Eş'arî mezheplerine herhangi bir atıfta bulunmamasıdır. Kanaatimizce bu yaklaşım birkaç sebebe indirgenebilir: İlki, müellifin mezhepler üstü bir dil ve söylem geliştirme gayesi olabilir. İkincisi, müellifin söz konusu bu ilk bölümün sonunda selefin fiiller konusundaki yaklaşımını ifade eden "Ne cebir ne tefvîz fakat bu ikisi arasında bir durum vardır."⁴⁴ şeklinde söyleme dikkate çekmesinden hareketle selefin bu konudaki tavır ve yaklaşımını benimsediği ve buna dikkat çekmeye çalıştığı söylenebilir. Üçüncüsü risâlenin bu konuya ayrılan ilk kısmının kısa ve özet olmasından burada Mâtürîdî ve Eş'arî mezheplerinin de özünde raci oldukları selefin görüşünü zikretmekle yetindiği söylenebilir. Müellif ilk makâleyi bitirirken sultan Murâd Hân için yazdığını ifade ettiği *Nüzherü'l-akaid Zübdetü'l-Favâid*⁴⁵ adlı risâlede meseleyi detaylandırdığını söylemektedir.

Müellif ilk makâlede kadere imân ve bununla alakalı olarak insan irâde ve fiillerine ilişkin açıklama ve tespitlerini ortaya koyduktan sonra ikinci

⁴² Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fî zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 60^b; Müstakîmzâde, *el-İrâdetü'l-aliyyetü'l-celiyye fi'l-irâdeti'l-cüz'îyye ve'l-küllîyye* (Yazma Eserler, 1098/08), 147^a; Hasan el-Emîr Dağüstânî, *Risâletü'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 5664), 3^b; İzzet Ahmed b. Hüseyin Divriği, *Şerhu risleti'l-irâdeti'l-cüz'îyye* (İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 1287), 38a; Sami Turan Erel, "Tahkîku "el-Kevkebü's-Sârî fî Hakîkati'l-Cüz'î'l-İhtiyârî" li-Abdülğânî İsmâil en-Nâblusî", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 35 (2015), 169.

⁴³ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fî zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 60^b.

⁴⁴ Abdulkemil Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî (Beyrût: Dârü'l-Marîfe, 1404/1983), 1/161.

⁴⁵ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Nuzherü'l-akaid Zübdetü'l-Favâid* (Raşit Efendi, 624), 36^a-41^b; Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fî zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 60^b-61^a.

makâlede ise fal ve yıldızların hareketlerinden kehânetler çıkarmanın teolojik sakınca ve zararlarını ele almaktadır.

Müellif bu ilk aşamada yıldızlara ilişkin bilginin ilimler skalasında nerede bulunduğunu belirlemek ve bu ilmi konumlandırmak için Birgivî'nin (ö. 981/1573) *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'deki taksime uygun şekilde ilimlere ilişkin kategorik bir ayrıma giderek ilimleri iki kısma taksim etmektedir. Bu taksime göre ilk kısım, kelâm yahut akâid ilmi gibi bizzât kendileri amaç edinilen ilimlerdir. İkinci kısım ise bizzât kendileri amaç olmayıp başka ilimler için vasıta ve tamamlayıcı olan ilimlerdir. Müellif bu ikinci kısmı da Birgivî'ye uygun şekilde kendi içinde üç kısma ayırmaktadır. Bunlar: yapılması emredilen ilimler, yapılması menedilen ilimler ve yapılması müstehap olan ilimlerdir. Müellif söz konusu bu bağlamda yapılması emredilen ve müstehap olan ilimlerin inceleme konusu olmadığını yalnızca yapılması nehyedilen ilimlerin burada ele alınacağını kaydeder.⁴⁶ Müellif bu tasniften sonra yıldızlara ilişkin bilginin ve bu ilimle iştiğal etmenin dinî açıdan nehyedilen ilimler kategorisinde kabul edildiğini söylemekte ve söylemini bu bağlamda Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* eserinde İbn Abbas'tan merfû senetle tahric ettiği şu nakille "Her kim yıldızlardan bir bilgi öğrenirse muhakkak sihirden bir parça almıştır." teyit etmektedir.⁴⁷ Ancak müellif, bu yıldız ilminin tamamen yasaklı olmadığını ve dinî bir fayda gözetmek kaydıyla belli bir ölçü dâhilinde maslahat gereği istifade edileceğini ima etmektedir.⁴⁸

Muhammed el-İzmîrî bu ifadesini delillendirme ve teyit etme gayesiyle Muṭahhar ez-Zebîdî'nin *el-Hülâşa* eseri, Ebû'l-Leys es-Semerqandî'nin *Büstânü'l-ârifîn* eseri⁴⁹ ve Burhânüddin ez-Zernûcî'nin *Talîmü'l-Müteallim*⁵⁰

⁴⁶ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğilîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 61^a; Konuyla alakalı detaylı bir tasnif ve izah için bk. Muhammed b. Pîr Alî Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*, thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî (Dimeşk: Darü'l-Kalem, 1432/2011), 107.

⁴⁷ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvûd - Muhammed Kâmil Karabelli (Kâhire: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009), Kitabü't-tbb, 22.

⁴⁸ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğilîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 61^b.

⁴⁹ Ebû'l-Leys es-Semerqandî, *Büstânü'l-ârifîn* (Beyrût: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfe, 1414/1993), 125.

⁵⁰ Burhânüddin ez-Zernûcî, *Talîmü'l-Müteallim* (El-Hartûm: ed-Dârü's-Sûdâniyye li'l-kütüb, 1424/2004), 11-12.

isimli eserinden kişinin namaz vakitlerini belirlemesi, kibleyi tayin etmesi ve hesap işlerini bilecek ölçüde yıldız ilmini öğrenmesi ve uygulamasında bir beis olmadığını ancak bunlar dışında kehânetlerde bulunmak ve olacak olanları haber verme için yıldız ilmiyle uğraşmanın caiz olmadığı şeklinde iktibaslar yaparak bu konudaki kaynaklardan istifade eder.⁵¹ Dolayısıyla müellif, bu kaynaklardan hareketle yıldızlara ilişkin bilginin, yalnızca şerî hükümlerin bilinmesine vesile olması durumunda caiz olduğunu kabul etmektedir.⁵² Ancak müellife göre şerî hükümlerin bilinmesine vesile olması yönü de bir kesinlik ifade etmez. Müellif bu durumu fıkhıdaki taharrîye benzetmek suretiyle izah etmektedir. Zira şüphe durumunda kible konusunda muteber olan şey taharrîdir. Şayet şüphe yoksa ve kible biliniyorsa taharrinin terk edilmesi evlâ konumunda olur. Dolayısıyla müellife göre kiblenin tayini, bazı hesaplamalar ve namaz vakitleri gibi durumlar biliniyorsa yıldızların bilgisinden uzak durulması gerektiğini ısrar etmektedir.⁵³ Muhammed el-İzmîrî, yıldızların bilgisinin gaybî meselelerin bilinmesine vesile olamayacağını ve bunun mümkün olmadığını söylemektedir. O, şayet, yıldızlardan edinilen bilgilerin esasında gaybî konuların bilinmesinde fayda sağlamayacağını söyler. Müellif, şayet bu bilgi Allah'ın kazâ ve kaderinden kaçmaya fayda sağlasaydı yıldız ilimlerinde derin bilgi ve imkânları olmasına rağmen Nemrûd'un Hz. İbrâhîm'in elinden Firavn'un ise Hz. Mûsâ'nın elinden helak olmazlardı demektedir.⁵⁴ Müellif bu bağlamda "Yıldız ilminin faydası, yıldızlardan edinilen bilginin meydana gelişine inanmaksızın olayın meydana gelişini (*terakkübü'l-vukû*) gözlemlemektir." şeklinde bir yaklaşımın da razı olunan bir şey olmadığını ve esasında bunun nehyedilmesine rağmen şerîata tercih edilmesi anlamına geldiğini söylemektedir.

Müellif, kısaca fal hususuna da değinerek bunun dinde kabul edilir şeyler olmadığını ve âlimlerin işaret ve sebepler yoluyla gaipten haber veren kâhin ve benzerlerini tasdik etmeyi küfür kabul ettiklerini ve bu konuda birçok hadi-

⁵¹ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 61^b.

⁵² Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 61^a-62^a.

⁵³ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 62^a.

⁵⁴ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 62^a.

sin var olduğunu kaydeder. Dolayısıyla mümkün olduğunca bunun ortadan kaldırılması gerekir. Ancak müellif, âlimlerin iyimserliğe (tefâ'ül) cevaz verdiklerini ve hatta hoş karşıladıklarını söyler.⁵⁵ Müellif, risâleyi bitirirken insan ömrünün çok sınırlı olduğunu, ölümün her zaman yakın olduğunu dikkate alınması gerektiği ve bu kesin sonucun kaçınılmaz ve de bu gibi şeylerin bunu engelleme adına bir dâhilleri ve etkilerinin olamayacağını ifade eden birkaç hadis nakletmek suretiyle söylemini teyit etmekte ve Müslümana yaraşan şeyin dinin emrettiği, izin verdiği şeyi yapması ve nehyettiği şeyden kaçınması gerektiğini tavsiye etmektedir.⁵⁶ Ayrıca müellif, Müslüman şahsiyetin şer'atla amel etmesi ve özellikle namazları muhafaza etmesi gerektiğini ve peygamberin emanetine saygı göstermesi, günahlardan tövbe etmesi, fakirlere sadaka verme, iyiliği emretme ve kötülüğü nehyetme ve emredilen şeylere uyma ve yasaklanan şeylerden kaçınması gerektiğini tavsiye eder.⁵⁷

3. SONUÇ

Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, risâlesini iki makâleye/bölüme ayırarak risâlenin asıl konusu olan ikinci bölüme kavramsal zemin olacak ve anlaşılmasını sağlayacak birinci makâlede, kadere imân meselesi; insanın irâdesi; insanın kendi fiillerindeki tesir yönünü ve sorumluluğunu işler. Müellif bütün olay ve varlıkların Allah'ın kazâ ve kaderiyle olduğunu bilip imân etmenin gerektiğini söylemektedir. Müellif bu mukaddimeden hareketle insana ait zorunlu ve ihtiyârî fiiller arasında var olan kesin ayırım dolayısıyla insanın, irâdî eylemlerinde ne cebir ne de zorlama altında olmadığını ortaya koyar. Dahası müellif, insanın cebir ve tefvîz arasındaki bir konumda bulunduğunu izah ederek bir taraftan insanın fâilliği ve sorumluluğunu ispat ederken beri taraftan Tanrı'nın yaratma sıfatına bir hâlel getirmeksizin insan fiillerinde var olan paradoksu aşmaya çalışır. Müellifin insan fiilleri hususunda iki "mezhep arasında bir mezhep" söylemiyle Mâtürîdî ve Eş'arî gelenekleri yerine selefin yöntemini

⁵⁵ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 63^b.

⁵⁶ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 64^a.

⁵⁷ Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî, *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîne bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* (Raşit Efendi, 624), 64^a-64^b.

benimsediği görülmektedir. Bu söylem bir yönüyle müellifin, mezhebî yaklaşımlardan daha çok kendisini selef yakın konumlandığını göstermektedir.

Müellif ikinci makâlede/bölümde ise risâlenin asıl konusu üzerinde durmaktadır. Muhammed el-İzmîrî, Birgivî'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserindeki ilimler taksimini dikkate alarak yıldız ilimleriyle uğraşmanın şerî yönden nehyedilen ilimler kategorisine dahil olduğunu ancak bazı şerî ilimlerin bilinmesine vesile olması durumunda caiz olduğunu kabul etmektedir. Müellif astroloji ve fal gibi şeylerle iştiğal etmenin teolojik zararları üzerinde durarak bu ilimlerin gaybî olan durumların ve olayların bilinmesinde bir faydalarının olmadığını izah eder. Müellif, insanın imtihan edildiğinin bilincinde olarak, şerî amel ve iyiliklere sarılması gerektiğini tavsiye etmektedir.

4. KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-'arifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. thk. Rifat Bilge - Mahmud Kemal İnal. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Bâkılânî, Ebû Bekir. *Temhîdu'l-evâil ve telhîsu'd-delâil*. Beyrût: Müessesetu'l-kutubi's-sekâfe, 1. Basım, 1407/1987.
- Birgivî, Muhammed b. Pîr Alî. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*. thk. Muhammed Rahmetullah Hâfız en-Nedvî. Dimeşk: Darü'l-Kalem, 1. Basım, 1432/2011.
- Burhânüddin ez-Zernûcî. *Talîmü'l-Müteallim*. El-Hartûm: ed-Dârü's-Sûdâniyye li'l-kütüb, 1. Basım, 1424/2004.
- Bursevî, Muhammed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1. Basım, 1333/1914.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbu't-ta'rîfât*. thk. Mera'sî. Beyrût: Dâru'n-nefâis, 2. Basım, 2007.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. thk. Mahmût Ömer ed-Dimyâfî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2. Basım, 2012.
- Dağîstânî, Hasan el-Emîr. *Risâletü'l-irâdeti'l-cüz'îyye*. Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 5664, 2a-8a.
- Devvânî, Celâluddin. "Halku'l-Amâl". *er-Resâilu'l-Muhtâra*. thk. Seyyid Ahmed Toyserkânî. 63-76. İsfehân: Kütüphanê-i Umûmî-yi İmâm Emîru'l-Mu'minîn Alî, 1. Basım, 1405/1984.
- Divriği, İzzet Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu risleti'l-irâdeti'l-cüz'îyye*. İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 1287, 36b-48a.

- 58 • Muhammed b. Mustafa el-Bucevî el-İzmîrî'nin Kazâ, Kader, Fal ve Astrolojiye İlişkin *Risâle fi zemmi'l-müşteğîlîn bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm* Adlı Risâlesinin Tahkik, Tahlil ve Tercümesi
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnâvûd - Muhammed Kâmil Karabelli. Kâhire: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed. *Kitabu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûşî. Ankara: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1. Basım, 1423/2003.
- Ebu'l-Berekât en-Nesefî, Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed. *Şerhu'l-Umde*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâîl. Kâhire: el-Mektetu'l-Ezheriyye li't-türâs, 1. Basım, 2012/1432.
- Ebû'l-Leys es-Semerqandî. *Büstânü'l-ârifin*. Beyrût: Müessesetu'l-kütübî's-sekâfe, 2. Basım, 1414/1993.
- Erel, Sami Turan. "Tahkîku "el-Kevkebû's-Sârî fi Hakîkati'l-Cüz'î'l-İhtiyârî" li-Abdülğânî İsmâîl en-Nâblusî". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 35 (2015), 135-174.
- Gümülçinevî, Muhammed b. Ahmed. *Risâle fi'l-Îrâdeti'l-Cüz'îyye ve ef'âli'l-'bâd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3570, 20a-33b.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Alî el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullah - Hâşim Abdullah eş-Şâzilî. Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1. Basım, 1419/1998.
- Karsî, Dâvûd b. Muhammed. *Risâle fi'l-ihhtiyârâti'l-cüz'îyye ve'l-idrâkâti'l-kalbiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 387, 123a-134b.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle fi beyâni vaz'î'l-hikme fi vaz'î'l-ahkâm ve beyâni fazîletî'l-ilm*. Kayseri: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624, 49b-57a.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle fi fazîletî'l-ilm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3321, 68a-73a.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle fi halli mâ eşkele zâhirü'n-nüsûs fi'l-vezn*. İstanbul: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624, 71a-77a.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle fi mana't-tahîyyât*. İstanbul: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624, 78a-80b.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle fi vücûbi taallümi manâ kelimeteyi's-şehâde*. İstanbul: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624, 66a-70b.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle fi zemmi'l-müşteğîline bi'l-fal ve'l-kehâneti ve'n-nücûm*. Kayseri: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624, 58a-65b.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3321, 74a-80a.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Risâle-i muhtasara fi'l-i-râb*. İstanbul: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşid Efendi, 624, 81a-87a.

- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Îrâb Hakkında Bir Risâle*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3321, 81a-85b.
- Muhammed el-Bucevî el-İzmîrî. *Nuzherü'l-aķaid Zübdetü'l-Favâ'id*. Kayseri: Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Raşit Efendi, 624, 1a-45a.
- Müstakîmzâde, Süleymân Sa'düddîn. *el-Îrâdetü'l-aliyyetü'l-celiyye fi'l-irâdeti'l-cüz'îyye ve'l-küllîyye*. İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 1098/08, 146b-148b.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebşîratu'l-edille fi Usûlu'd-dîn*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Nûruddin es-Sâbûnî, Ahmed b. Mahmûd. *el-Bidâyetü fi Usûlü'd-dîn*. thk. İlyas Çelebi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2018.
- Şehristânî, Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kılânî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Marîfe, 1. Basım, 1404/1983.
- Tâşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâti'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1405/1985.
- Tâşköprizâde, Ahmed Efendi. *Risâletü'l-kazâ ve'l-kader*. thk. Muhammed Zâhid Kâmil Çül. Cologne - Bağdât: Menşûrâtü'l-Cemel, 1. Basım, 1428/2007.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Aķaid*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 11. Basım, 1308/1987.
- Ûnverdi, Veysi. "Eş'arî'nin Kesb Teorisinin Eleştirisi: Kâdî Abdülcebbar Örneği". *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri*. ed. Cemalettin Erdemci - Fadıl Ayğan. 2/121-128. İstanbul: Beyan Yayınlar, 2015.
- Ûnverdi, Veysi. "İslâm Kelâmında Kesb Doktrini". *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*. ed. Bülent Cercis Tanrıtanır - Amenah Manafidizajî. 505-517. Mardin: İksad Yayınları, 2018.

5. RİSÂLENİN TAHKİKİ NEŞRİ

[٥٨ظ] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[مقدمة المؤلف وسبب التأليف]

الحمد لله الذي قدر ما كان، وما يكون في الأزل،^{٥٨} فلا يقع شيء في^{٥٩} الكائنات على خلافه ولا خلل، والصلاة والسلام على محمد الداعي إلى العمل، وعلى آله وأصحابه الذين اتبعوا بالشرع الشريف الأجل. وبعد:

فلما رأيت أكثر الناس^{٦٠} مشغولين بالفأل، وبيان^{٦١} أحكام النجوم ومُخْبِرِينَ بِمَا مَا سَيَكُونُ^{٦٢} فيشوش^{٦٣} اعتقاد السامعين - ولا يعلم الغيب إلا الله تعالى لا غير؛ لا الجن^{٦٤} ولا الإنس ولا الأنبياء ولا الأولياء [٥٨ظ] ولا الملائكة المقربين - وَجَبَ عَلَيْنَا أَنْ نَبَيِّنَ ضَرْرَهُ وَوَجُوبَ دَفْعِهِ عَلَى الْأَمْرَاءِ وَالْوَزَرَاءِ وَوَكَلَائِهِمْ، فَوَجِبَ التَّرْتِيبُ^{٦٥} عَلَى مَقَالَتَيْنِ. الأولى: في بيان الإيمان بالقدر، والثانية: في بيان الضرر^{٦٦} ﴿وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ﴾ [سورة يس، ١٧/٣٦]، ﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَأَكُمُ عَنْهُ إِنَّ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ^{٦٧} وَإِلَيْهِ أُتِيْبُ﴾ [سورة هود، ١١/٨٨].

[المقالة الأولى في بيان الإيمان بالقدر وما يتعلق به من المسائل]

^{٥٨} وفي هامش ل: فيه براعة استهلال. «منه»

^{٥٩} ل: من.

^{٦٠} وفي هامش ل: في زماننا. «منه»

^{٦١} ر. بيان.

^{٦٢} وفي هامش ل: إن لم يتحقق وقوعه وإليه يشير قوله الآتي.

^{٦٣} ل: فشوش.

^{٦٤} وفي هامش ل: قال الله تعالى: ﴿فَلَمَّا فَصَّيْنَا عَلَى الْمَوْتِ مَا دَعَاكُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتِهِ﴾ فَلَمَّا حَرَ تَبَيَّنَتْ الْجِنَّ أَنْ لَوْ

كَانُوا يَغْلِقُونَ الْعَيْبَ مَا لَيْثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ﴾ [سبأ، ١٤/٣٤]

^{٦٥} عطف على جملة: «وَجَبَ عَلَيْنَا».

^{٦٦} وفي هامش ل: أي ضرر علم النجوم مع مقارنه. «منه»

^{٦٧} ل. تَوَكَّلْتُ، صح هامش.

اعلم أنّ الإيمان بالقدر . وهو أحد ألفاظ الإيمان . أن يُعرف ويُعتقد أنّ ما يجري في العالم / [٥٩ظ] من الخير والشر؛ والنفع والضرر؛ والإسلام والكفر؛ والطاعة والمعصية؛ والريح والخسران؛ والإرادات والخطرات؛ والحركات والسكنات؛ والخسوف والكسوف؛ والريح والزلزلة؛ والمطر والتلح؛ والحر والبرد؛ والقتال والجدال، وغير ذلك بقضاء الله تعالى وقدره. وللعباد اختيارات^{٦٨} لأفعالهم غير مجبورين^{٦٩} عليها، والله تعالى خالقها ومحدثها، والعبد مكتسب غير خالق والباري تعالى خالق غير مكتسب؛ إذ معنى الخلق هو الإحداث من العدم إلى الوجود، / [٥٩و] ومعنى الكسب تعلق قدرة حادثة، فالتقدير من الله تعالى في الأزل، والكسب من العبد بخلق الله تعالى في الوقت الذي قدره في الأزل. والتقدير والفعل يجريان معًا لا يجري الفعل بدون تقدير الله تعالى، ولا التقديرُ بحصول الأفعال بدون اختياره واكتسابه في بعض الأفعال.

فهم^{٧٠} مثابون^{٧١} بالخير ومعاقبون بالشرّ بسبب أنّ لهم اختياريًا في الأفعال؛ فالثواب والعقاب يتعلّقان بما في العبد من الاختيار وإلا لزم إبطال الكتب والرسل عليهم الصلاة والسلام.

ومن لم يكن له اختيار / [٦٠ظ] كالجنون والصبيّ والنائم والمكره فهم^{٧٢} كالمرتعث الذي تتحرّك أعضائه بغير اختياره من علة في أنّه لا مؤاخذاة عليهم بأفعالهم فيما هو حق الله تعالى، وأما فيما^{٧٣} هو حقّ العباد كإتلاف المال، وقتل النفس فهم يُؤاخذون بالغرم،^{٧٤} وإلى الله فُوض علم المرتعث والساقط عند الصعود ومثله بحيث لا اختيار لهم غير أنّ أوجدنا إذا رجع إلى نفسه يفرّق بين حركة الارتعاش وبين حركة الاختيار،^{٧٥} ومن منع ذلك فقد رفع الضرورات، وكابر

^{٦٨} ر: اختيار.

^{٦٩} ل ر: مجبور. والمثبت من قبلنا لأن المناسب هو ما أثبتناه بحسب النحو.

^{٧٠} ر . في بعض الأفعال فهم.

^{٧١} ر: فيثابون.

^{٧٢} ل . فهم.

^{٧٣} ل: ما.

^{٧٤} العزم بالضمّ: الدّين. تاج العروس لمرضى الزبيدي «غرم»

^{٧٥} وفي هامش ل: بحيث صور كلّ منهما منه فلو كان خالقًا لفعله لأستك حركة الارتعاش ولما لم يقدر إمساكه علم أنّه غير خالق ولو كان مجبورًا لما يقدر حركته الاختيارية ولما قدر إمساكها وتحركها علم أنّه غير مجبور. «منه»

62 • Muhammed b. Mustafa el-Bucevî el-İzmîrî'nin Kazâ, Kader, Fal ve Astrolojiye İlişkin Risâle fi zemmî'l-müşteğîlîn bi'l-fa'l ve'l-kehâneti ve'n-nücûm Adlı Risâlesinin Tahkik, Tahlil ve Tercümesi

المشاهدات / [٦٠ و] ولا فائدة في مكالمته، فلولا أنّ القدرة الحادثة اقترنت بحركة الاختيار والاضطراب^{٧٦} لما مُيِّز بين الحركتين؛ الاختيار والاضطراب، فَبَانَ بذلك أنّ إحدى الحركتين كسب له باختياره^{٧٧} دون الآخر، فثبت أنّ العبد مكتسب غير مجبور ولا خالق.

فبطل قول الجبرية والقدرية وصح لأهل السنة مذهب بين المذهبين، وهذا بحث شريف لا يعلمه إلا من هو حاذق في علوم الدين، وفي هذا كفاية على المؤمن المنصف، ويمنع الشرع البحث عنه.

وقد فصلناه في رسالتنا **زهر العقائد زبدة الفوائد** / [٦١ ظ] للسلطان^{٧٨} مراد خان عليه الرحمة والغفران وإذا عرفت وتفهمت ما تلونا عليك اعتقدت^{٧٩} على ما نرى.

[المقالة الثانية في ضرر الاشتغال بالفأل، أحكام النجوم لكهانة ما سيكون]

فنقول المقالة الثانية في الضرر.

اعلم أنّ العلوم المقصودة لغيرها ثلاثة: مأمور بها، ومنهي عنها، ومندوب إليها، والطرفان ليسا^{٨٠} بصددنا، ولنذكر الوسط^{٨١} فيما نحن فيه.^{٨٢}

فاعلم أنّ التوغل في النجوم مذموم.

خرّج أبو داود عن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما مرفوعاً «مَنْ اقْتَبَسَ^{٨٣} عِلْمًا مِنْ [٧٦ و] النَّجْمِ اقْتَبَسَ شُعْبَةً مِنْ السَّحَرِ، زَادَ مَا زَادَ».^{٨٤} / [٦١ و]

^{٧٦} ل: الاضطراب.

^{٧٧} ر . باختياره، صح هامش؛ ل . باختياره.

^{٧٨} ل ر: لسلطان . والمثبت من قبلنا لأن المناسب هو ما أثبتناه.

^{٧٩} ل: واعتقدت.

^{٨٠} وفي هامش ل: أي المأمور بها والمندوب إليها. «منه»

^{٨١} وفي هامش ل: أي المنهي عنها. «منه»

^{٨٢} المصدر والمأخذ الذي استفاد منه المؤلف في تقسيم العلوم. انظر: الطريقة المحمدية للبركوي، ص ١٠٧ .

^{٨٣} وفي هامش ل: أي أخذ. «منه»

وقال في الخلاصة:^{٨٥}

«تعلم علم النجوم قدر ما يعلم مواقيت الصلاة والقبلة لا بأس به والزيادة حرام» انتهى

وفي بستان العارفين:

«ولو تعلم من علم النجوم مقدار ما يعرف به الحساب فلا بأس به ولا يزيد عليه إذا تعلم مقدار ما يعرف به القبلة

وأمر الحساب» انتهى.^{٨٦}

وفي تعليم المتعلم:

«وعلم النجوم بمنزلة المرض فتعلمه حرام لأنه يضر ولا ينفع، والهرب^{٨٧} عن قضاء الله وقدره غير ممكن» انتهى.^{٨٨} فعلم

أنه^{٨٩} إن كان وسيلة بالأحكام الشرعية فجائز/[٦٢ظ] إلا أنه لا يفيد القطع إذ المعتبر في أمر القبلة مثلاً التحري؛

حتى قال الفقهاء:^{٩٠} «لا يجوز الصلاة بترك التحري عند الاشتباه، وإن أصاب فتركه أولى».

فكيف يكون وسيلة بالمغيبات ولو نفع الفراغ عن قضاء الله تعالى وقدره، وعلم ما سيكون به لَمَا هلك نمرود في يد

إبراهيم عليه الصلاة والسلام وفرعون في يد موسى عليه الصلاة والسلام وقصتهما مشهورة مبيّنة في محلّها ولا حاجة لنا

في ذكرها^{٩١} ههنا.

وبالله التوفيق

^{٨٤} سنن أبي داود، كتاب الطب ٢٢.

^{٨٥} هو الخلاصة في اختصار النوادر لأبي الليث السمرقندي واختصره مطهر بن حسن الزبيدي وسمّاه الخلاصة.

^{٨٦} بستان العارفين لأبي الليث السمرقندي، ص ١٢٥.

^{٨٧} ل: الحرب.

^{٨٨} تعليم المتعلم لبرهان الدين الزرنوجي، ١٢٠١.

^{٨٩} وفي هامش ل: ومن عقائد أهل السنة أنّ السحر واقع والعمل حرام إن قصد الضرر وهو من الكبائر وتوبته قبل الأخذ مقبول وبعده لا،

ويجب قتله إن كان متضرراً وإن لم يقصد الضرر يجوز العمد به. «منه»

^{٩٠} ل: الفقهاء، صح هامش.

^{٩١} وفي هامش ل: وقال له المعبرون أنّ ولدًا من ظهر أقرب الناس إليك ينازعك في ملكك ويرث الأرض كلّها فضرِب عنق ولده كويش؛ لأنّه

ليس أحداً أقرب منه قوامه أن يوكل لكلّ امرأة حامله قد ذنت ولادتها فإن ولدت غلاماً قتله ولم يزل كذلك ويذبح الولدان سبع سنين

حتى ذبح مئة ألف طفل ولم ينفعه «منه»

فإن قلت: إنّ منفعة علم النجوم ترقّب الوقوع بلا [٦٢ و] اعتقاد وُزودِه.

قلت: هذا ليس بمرضي؛^{٩٢} لأنّه ترجيح على الشرع مع أنّه منهيّ عنه كما بيّن في محله.

خرّج ابن أبي الدرداء والطبرانيّ وأبو نعيم، والبيهقي عن أبي مسعود رضي الله تعالى عنهما أنّه اشترى أسامة بن زيد عن

زيد بن ثابت، وليدة^{٩٣} بمئة دينار إلى شهر فسمعتُ رسولَ الله تعالى عليه وسلّم:

(ألا تعجبون من أسامة المشتري إلى شهر إنّ أسامة لطوبى الأمل، والذي نفسي بيده ما طرفت عيناى طرفة^{٩٤} إلا

ظننت شفريّ [٦٣ ظ] لا يلتقيان^{٩٥} حتى يقبض الله روجي ولا رفعت طرفيّ فظننت أنّي واضعه حتى أقبض، ولا لَقَمْتُ

لُقْمَةً إلا ظننت أنّي لا أُسبغها^{٩٦} حتى أُعصّ بها من الموت)

ثم قال:

(يا بني آدم إن كنتم تعقلون فعُدّوا أنفسكم من الموت، فوالذي نفسي بيده إنّ ما تُوعَدُونَ لآتٍ، وما أنتم بمُعجزين)^{٩٧}

خرّج الطبرانيّ عن عمّار رضي الله تعالى عنه أنّ النبي صلّى الله تعالى عليه وسلّم قال:

(كفى بالموت واعظاً، وكفى باليقين غناء)^{٩٨}

فينبغي للمؤمن أن يعمل بما يأذن [٦٣ و] الشرع، ويجرد عمّا لا يرضى، هذا ما تيسرنا الله تعالى، وليس لي بضاعة

وبالله تعالى التوفيق.

وأما الفأل فقد قالوا: «إنّ تصديق الكاهن المخير عن المعيّبات بأسباب وعلامات كفر.»

والأحاديث في حقه^{٩٩} كثيرة، ومفهومها واستنباط العلماء منها ما ذكرناه^{١٠٠} فظهر وجوب الرفع على من قُدّر.

^{٩٢} وفي هامش ل: عند الشرع. «منه»

^{٩٣} وفي هامش ل: أي جارية. «منه»

^{٩٤} ر. طرفة.

^{٩٥} وفي هامش ل: بانطباق أحدهما إلى الآخر. «منه»

^{٩٦} وفي هامش ل: يقال ساغ الشراب أي يسير مدخله. «منه»

^{٩٧} مسند الشاميين للطبرانيّ، ٢/٣٦٥.

^{٩٨} لم نجد هذه الرواية في آثار الطبرانيّ ولكن وقفنا عليها مع نفس الإسناد في جامع الأحاديث للسيوطيّ، ١٥/٣١١.

نعم قد جوّز التفاؤل واستحسنوا حتى قالوا: لا يُسمّى الغلام بالبركة لئلا يقول المسؤول "لا"، إذا قيل له: عندك غلامي

بركة؟ فينفي البركة.^{١٠١}

فيا أيّها [٦٤ظ] السالك المنصف المائل إلى الحقّ المدّعي أنّه من أهل السنة والجماعة وزمرة المتّقين الراجي دخول الجنّة والخائف عن النيران.

[الخاتمة]

عليك العمل بالشرع الشريف خصوصًا المحافظة على الصلوات الخمس^{١٠٢} بأداء شرائطها وأركانها وآدابها فإنّ الله تعالى قال: ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾ [سورة العنكبوت، ٤٥/٢٩]؛ فالصلاة^{١٠٣} تحفظ عن فتنه الدنيا والآخرة بشرط المحافظة وهو المستفاد من صيغة المشاركة في قوله تعالى: ﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى﴾ [سورة البقرة، ٢٣٨/٢].

وكذا الصلاة على النبي عليه الصلاة والسلام والاستغفار^{١٠٤} [٦٤و] والصدقات للفقراء والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر والامتنال بالمأمورات والاجتناب عن المنهيات.

^{٩٩} وفي هامش ل: أي في حق النجوم والفأل.

^{١٠٠} ل: ذكرنا.

^{١٠١} ل: فينفي البركة.

^{١٠٢} وفي هامش ل: يُقال من داوم على صلوات الخمس في الجماعة أعطاه الله خمس خصال أولها يرفع عنه ضيق العيش، ويرفع عنه عذاب القبر، ويعطى كتابه بيمينه، وعبر على الصراط كالبرق الخاطف. «منه».

^{١٠٣} وفي هامش ل: قيل من كان مراعيًا للصلاة جزه ذلك إلى ما ينتهي عن السيئات يوما ما فقد رُوي أنّه قيل لرسول الله صلى الله عليه وسلم: إنّ فلانًا يصلّي بالنهار ويسرق بالليل فقال: إنّ الصلاة تردعه.

رُوي أنّ فتى من الأنصار كان يصلّي معه الصلوات ولا يدع شيئًا من الفواحش إلّا ركبته فوصف له فقال: إنّ صلاته ستنهاه فلم يمكث أنّه تاب، وقال ابن عوف: إنّ الصلاة تنهى إن كنت فيها فأنت في معروف وطاعة قد حجر ثلاث عن الفحشاء والمنكر وعن الحسن من لم تنهه صلاته عن الفحشاء والمنكر فليست صلاته بصلاة وهي بوال عليه. «منه»

^{١٠٤} وفي هامش ل: عن أبي مسعود قال: كان رسول الله يتعوذ من الجنّ وعين الإنسان حتّى نزلت المعوذتان فلما نزلت أخذ بهما وترك ما سواهما، وقد صحّ أنّه صلى الله عليه وسلّم قال: من قرأها مع سورة الإخلاص حين يمسي وثلاثًا حين يصبح كفّته من كلّ شيء وقد ثبت أنّه صلى الله عليه وسلّم كان يتعوذ كلّ ليلة عند النوم، وأمر عتبة أن يقرأ بهما في دبر كلّ صلاة وقال: الجنّ ثبت أنّ جبرائيل أتى النبيّ صلى الله عليه وسلّم فقال: إنّ عفرينًا من الجنّ يكيدون فإذا أتيت إلى فراشك فاقرأ آية الكرسيّ. «منه».

فإن قلت في قولك هذا تناقض لما ذكرت أنّ كل شيء بقدره تعالى وقضائه تعالى.

فالجواب على وجوه؛ فأقر بما أننا أطفال^{١٠٥} الشرع فعلينا الامتثال فيما أُذِن والاجتناب فيما مُنِع . وبالله التوفيق ومنه التسديد والتحقيق ..

اللّهم يسّر لنا العمل بالشرع الشريف ولا يقع شيء في أعمالنا من التحريف

اللهم احفظنا وجميع المؤمنين عن فتنة الدنيا والآخرة، واجعلنا من الصالحين، ولا تجعل في قلوبنا غلاً للذين آمنوا، وأدخلنا الجنة مع والدينا وأخواننا الذين [٦٥ط] سبقونا بالإيمان وأجبتنا، ولا تخزننا يوم القيامة، إذا قيل: امتازوا اليوم أيها المحرومين.^{١٠٦}

يا ربنا يا ربنا يا ربنا^{١٠٧} وصلى الله تعالى على نبينا ومولانا وشفيعنا وسيدنا وسيد الأولين والآخرين محمد خاتم النبيين. والحمد لله رب العالمين.^{١٠٨}

اللّهم اجعل سلطاننا^{١٠٩} سلطان محمد خان من العاملين بمقتضى الشرع الشريف في أقواله وأفعاله وأحواله بجميع حكامه وعساكره، اللّهم اخفضه من الأمراض والأوجاع،^{١١٠} واجعله قويًا على الأعداء كلهم بحيث لا يبقى على الأرض من المخالفين كما لا يبقى^{١١١} في زمن عمر رضي الله تعالى عنه.

أمين يا مجيب السائلين بحرمة سيد الأولين [٦٥و] والآخرين محمد خاتم النبيين صلوات الله عليهم أجمعين.^{١١٢}

^{١٠٥} وفي هامش ر: أي تابعه. «منه».

^{١٠٦} ل. إذا قيل: امتاز اليوم أيها المحرومون.

^{١٠٧} ل + يا أرحم الراحمين،

^{١٠٨} ل + ثم اعلم أنّ الحكمة في وضع الأحكام الشرعية ... فعلى كل مكلف يجب الدعاء للسلطان في كل حال بالخير والسلامة علوية فإنّنا مستغرقون بنعمه لا نحصى.

^{١٠٩} وفي هامش ل: لأنّ السلطان إن عمل بمقتضى الشرع الشريف شاعت العدالة بين العباد وأفاض الله تعالى البركة في البلاد فكثرت الثمرات ومنافع الحيوانات كما حكى أنّ بعض الملك شاهد نفسه في بعض مفرد كما بُيّن في محلّه وفي عدم العمل ضرر كثير. «منه»

^{١١٠} ر. والواجع.

^{١١١} ر. كما لا يبقى، صح هامش.

^{١١٢} ل + صنّفه الشيخ محمد البوجوي الساكن في ازمير.

الحمد لله على الإتمام والتصنيف وهو حسبي ونعم النصير على يد المخترع الفقير محمد البوجوي الأزميري عفى عنهما العفو القوي. آمين.

المصادر

- بستان العارفين؛ أبو الليث السمرقندي (ت. ٣٧٣هـ) مؤسسة الكتب الثقافية، د. م.، ١٤١٤هـ/١٩٩٣م.
- تاج العروس من جواهر القاموس؛ محمد بن محمد بن عبد الرزاق المرتضى الزبيدي (ت. ١٢٠٥هـ/١٧٩٠م). في كل حال بالخير والسلامة علوية فإننا مستغرون بنعمه لا نحصى. طبعة الكويت، كويت، د.ت.
- تعليم المتعلم طريق التعليم؛ برهان الإسلام الزرنوجي (ت. ٥٩١ هـ). تحقيق: مروان قباني، د.ن.، د.م.، ١٤٠١ هـ/١٩٨١م.
- الجامع الأحاديث؛ الجلال السيوطي (ت. ٨٤٩ هـ/١٤٤٥م). تحقيق: عباس أحمد صقر - أحمد عبد الجواد، دار الفكر، د.م.، ١٤١٤ هـ/١٩٩٤م.
- سنن أبي داود؛ أبو داود السجستاني (ت. ٢٧٥ هـ). تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرون، دار الرسالة العالمية، د.م.، ١٤٣٠ هـ/٢٠٠٩م.
- الطريقة المحمدية والسيرة الأحمدية؛ محمد بير البركوي البركلي (ت. ٩٨١ هـ/١٥٧٣م). تحقيق: محمد رحمة الله حافظ محمد ناظم الندوي، دار القلم، دمشق ١٤٣٢ هـ/٢٠١١م.
- مسند الشاميين؛ سليمان بن أحمد الطبراني (٣٦٠ هـ/٩١٨م). تحقيق: حمدي السلفي، مؤسسة الرسالة، بيروت ١٤٠٩ هـ/١٩٨٩م.

6. RİSÂLENİN TERCÜMESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın Adıyla.

Meydana geleni ve ebediyete kadar olacak olanı takdir eden Allah'a hamd olsun. Kâinatta hiçbir şey ve hiçbir kusur O'nun irâdesi dışında gerçekleşmez. Salât ve selâm ise amel ve eyleme çağırın Hz. Muhammed'e, ailesine ve yüce, kutsal dine uyan ashâbının üstüne olsun.

Bu hamdele ve salveleden sonra derim ki; insanların birçoğunun, fal ve yıldızların [hareketlerinden] hükümlerini izah etmekle meşgul olduklarını ve söz konusu bu fal ve yıldızların hükümleriyle olacak olan şeyleri haber verdiklerini ve de bunları işitenlerin inançları ters düz olduğunu görünce -ki Allah'tan başka hiç kimse ne cin ve insan ne peygamberler ve evliyâ ne de Allah'a yakın melekler gaybı bilemezler- bize de yöneticilere, vezirlere ve bunların vekillerine bunun zararı ve bunun ortadan kaldırılmasının gerekliliğini açıklama zorunluluğu doğdu. Böylece bu risâlenin iki *makâle* şeklinde tertip edilmesi gerekli oldu.

Birinci makâle, kadere imânın açıklanması hakkındadır. İkinci makâle ise yıldızların hareketlerinden hükümler çıkarmanın zararının açıklanması hakkındadır. *"Bize düşen apaçık bir tebliğdir."*¹¹³ *"Ben, size yasakladığım şeylere (kendim sahiplenmek suretiyle) size aykırı düşmek istemiyorum. Benim istediğim, gücüm nispetinde yalnızca islah etmektir. Benim başarım ancak Allah iledir; O'na tevekkül ederim ve O'na içten yönelirim."*¹¹⁴

[Birinci Makâle: Kadere İmân Açıklanması Hakkında]

Bil ki kadere imân, -ki bu imânın lafızlarından biridir- evrende meydana gelen hayır ve şer; fayda ve zarar; Müslüman olma ve inkâr etme; itâat ve günah; kâr ve zarar; istençler ve tehlikeler; hareket ve hareketsizlik; güneş tutulması ve ay tutulması; rüzgar ve zelzele; yağmur ve kar; sıcak ve soğuk; savaş ve çekişme gibi durumların/*şeylerin* tamamının Allah'ın kazâsı ve kaderiyle olduğunu bilip imân etmektir.

¹¹³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Yâsin 36/17.

¹¹⁴ Hûd 11/88

Ayrıca kulların kendi filleri için tercihleri (*ihtiyârât*) vardır ve kullar, bu fiiller hususunda cebir altında değillerdir. Yüce Allah, fiilin yaratıcısı (*hâlık*) ve var kılanı (muğdis) iken kul ise yaratma olmaksızın kesb edendir (kâsib). Dolayısıyla Allah yaratıcıdır, kesb eden değildir. Zira yaratmanın anlamı (halk), yokluktan varlığa çıkarmadır. Kesb etmenin manası ise, hâdis bir kudretin taalluk etmesidir. Takdir etme, ezelde Allah tarafından iken, kesb ise ezelde takdir ettiği vakitte Allah'ın yaratmasıyla kulda meydana gelir.

Takdir ve fiil beraber gerçekleşirler. Fiil, Yüce Allah'ın takdiri olmadan gerçekleşmez. Aynı şekilde bazı fiillerdeki kulun tercihi ve kesbi olmadan meydana gelişlerine ilişkin takdir de hasıl olmaz. Böylece kulların kendi fiillerindeki tercihleri (ihtiyâr) sebebiyle yaptıkları hayra/*iyiliğe* karşılık ödüllendirilir ve yaptıkları şerre/*kötülüğe* karşılık cezalandırılırlar. Sevap ve ceza ise insanda var olan tercihe taalluk eder. Aksi takdirde kitapların ve peygamberlerin anlamsız oluşunun zorunluluğu doğardı.

Deli, çocuk, uyuyan ve zorlanan kimseler gibi tercihi (ihtiyâr) olmayanlar, aynen tercihi/*isteği* olmaksızın organları/*azaları* bir hastalıktan dolayı hareket eden parkinson/*tremor* olan kimse gibidir. Onlar Allah'ın hakkının olduğu fiillerinden dolayı sorumlu tutulmazlar. Dolayısıyla bu kimselere Allah'ın hakkı olan hususlarda yapmış oldukları fiillerde herhangi bir sorumluluk yoktur. Ancak malın zarar görmesi (itlâf) yahut birinin öldürülmesi gibi kulların hakkı olan hususlarda yapmış oldukları fiillerde ise kendilerinden malî ceza tazmin edilir.

Ayrıca söz konusu bu parkinson olan kimse yahut dağ ve benzeri yerlere tırmanırken düşen kimsenin durumunun bilgisi ise Allah'a aittir. Zira bunlara ait bir tercih (ihtiyâr) söz konusu değildir. Ancak her birimiz kendi içine döndüğünde titreme hareketiyle tercihle olan hareketin ve farkına varır. Şayet kim, bunu inkâr ederse *zorunlu bilgileri (zarûrât)* reddedip ortadan kalmış olur ve duyular vasıtasıyla tasdik edilen hükümleri (*müşâhedât*) de reddetmiş olur. Ayrıca bu kimseyle konuşmanın bir faydası da olmaz.

Şayet hâdis kudret, ihtiyârî ve zorunlu (ızdırârî) hareketle beraberliği/*birlikteliği* olmasaydı söz konusu bu ihtiyârî ve zorunlu fiil birbirinden temyiz edilmezdi. Dolayısıyla iki hareketten diğerinin değil de sadece birinin, insanın kendi tercihiyle kesb konumunda olduğu açığa çıktı. Yine insan, fiiline mecbûr olmaksızın ve fiilinin yaratıcısı da olmaksızın fiilinin kesb edicisi olduğu sabit oldu. Böylelikle Cebriyye ve Kaderiyye'nin görüşleri geçersiz olmuş ve ehl-i sünnetin iki mezhep arasında bir mezhep görüşü doğruluk kazanmıştır.

İşte bu konu/*bahis* çok ince bir konu olduğundan din ilimlerinde derin olandan başkası bunu bilemez. Bu zikredilen şeylerde insafî mü'mine bir yeterlilik vardır. Zaten şer'î at da bu konuyu araştırmayı meneder.

Ayrıca biz, Sultan Murâd Hân -Allah'ın rahmet ve bağışlaması onun üzerine olsun- için yazdığımız *Nuzherü'l-aka'id Zübdetü'l-Fevâ'id* risâlemizde meseleyi detaylandırdık. Bundan dolayı şayet sen bizim sana anlattıklarımızı bilip, anlarsan gördüğün şeye inanırsın.

[İkinci Makâle: Fal ve Yıldızların Hareketlerinden Hükümler Çıkarmanın Zararının Hakkında]

İkinci makâle ise fal ve yıldızların hareketlerinden hükümler çıkarmanın zararları hakkındadır. Kendileri bizzât amaçlanan ilimler olmayıp başka ilimler için başvuru ilimler üç tanedir. Bunlar, yapılması emredilen ilimler, yapılması menedilen ilimler ve yapılması müstehap ilimlerdir. Baştaki ve sonraki kısım/*taraf* bizim konumuz olmadığından biz sadece konumuzu teşkil eden ortadakini inceleyeceğiz.

Ebû Dâvûd'un İbn Abbas'tan merfû' senetle tahrîc ettiği bir hadiste "Her kim Yıldızlardan bir bilgi öğrenirse muhakkak sihirden bir parça almıştır. Kim bunu artırırsa günahı da çok olur." denilmektedir.

[Muṭahhar ez-Zebîdî], *el-Hülâşa*'da "Namaz vakitlerini belirleyecek ve kibleyi tayin edecek kadar yıldız ilmini öğrenmekte beis yoktur. Bundan fazlası haramdır." demiştir. -Alıntı bitmiştir.-

[Ebû'l-Leys es-Semerḳandî], *Bustânü'l-ârifin*'de "Şayet kişi hesabı bilecek kadar yıldız ilmini öğrenirse bunda bir beis yoktur. Dolayısıyla kişi bununla kibleyi ve hesap işlerini bilecek ölçüde öğrenirse bu şeyin üzerine daha fazla bir şey eklemeyiz." demiştir.

[Burhânüddin ez-Zernûcî] ise *Ta'limü'l-Müte'allim*: "Yıldız ilmi hastalık konumundadır. Onu öğrenmek haramdır. Çünkü o zarar verir ve faydası yoktur. Ayrıca Allah'ın kazâ ve kaderinden kaçmak da mümkün değildir." demiştir. -Alıntı bitmiştir.-

Söz konusu bu alıntılardan da bilindi ki; yıldızlara ilişkin bilgi, şar'î hükümlerin bilinmesine vesile olursa caizdir. Ancak bu da bir kesinlik ifade et-

mez. Zira, örneğin, kible konusunda muteber olan şey *taḥarrîd*dir. Hatta öyle ki fakihler, “Şüphenin olduğu yerde taḥarrîyi terk etmekle namaz caiz değildir. Şayet isabet ederse taḥarrînin terk edilmesi evladır.” demişlerdir. Nasıl olur da yıldızların bilgisi ve olacak olanın bilgisi gaybî meselelerin bilinmesine vesile olabilir? Şayet Allah’ın kazâ ve kaderinden kaçmaya fayda sağlasaydı Nemrûd Hz. İbrâhîm’in elinden Firavn ise Hz. Mûsâ’nın elinden helâk olmazdı. Bu ikisine ait anlatım meşhur olup, uygun yerlerinde izah edilmişlerdir. Dolayısıyla bunu bizim burada zikretmememize gerek yoktur. Tevfik yalnızca Allah’tandır.

Şayet sen “Yıldız ilminin faydası, meydana gelişine (vürûd) inanç olmaksızın olayın meydana gelişini (teraḳḳubü’l-vuḳû’) gözlemlemektir.” dersin ben de buna yanıt olarak “Bu [dediğiniz] razı olunan bir şey değildir. Çünkü bu, onu şerî’at yerine tercih etmek demektir. Oysaki bu şeyin, -yerinden de açıklandığı üzere- kendisinden nehyedilmiştir.”

İbn Ebî Derdâ, et-Taberânî, Ebû Nu’aym ve el-Beyhâkî’nin Ebû Mes’ûd’dan taḥrîc ettikleri üzere Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Sâbit’ten bir aylığına yüz dinâr karşılığında bir câriye satın almış ve Ebû Mes’ûd, Hz. Peygamberin şöyle dediğini işitmiştir: “Zeyd b. Sâbit’ten bir aylığına câriye satın alan Üsâme’nin bu durumuna şaşırmadınız mı! Üsâme uzun emelleri olan biridir. Ancak ben ise nefsimin elinde olan Allah’a yemin olsun ki her ne zaman göz kapaklarımı açıp kapasam bunların birbirine kavuşamayacağını ve Allah’ın ruhumu alacağını zannederim. Yine ne zaman ellerimi kaldırsam onları yanıma koymadan Allah’ın canımı alacağını düşünürüm ve ne zaman bir lokma çiğnesem onu yutmadan Allah’ın canımı alacağını zannederim.” Hz. Peygamber bunu söyledikten sonra da şöyle buyurmuştur: “Ey Ademoğlu! Şayet aklediyorsanız nefsinizi ölü sayın ve canımı elinde tutana yemin olsun ki va’d olunan geliyor ve de siz bu gelen şeyi engellemekten âcizsiniz.”

et-Taberânî’nin, ‘Ammâr’dan (r.a) senediyle taḥrîc ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ölüm sana nasihat edici olarak kafidir ve yakîn ise sana zenginlik olarak yeter.”

Müminin; şerî’atın izin verdiği şeyi yapması, rıza göstermediği şeyi terk etmesi gerekir. İşte bu Allah’ın bize kolaylaştırdığıdır. Zira benim bu konudaki [ilmî] bir sermayem yok. Tevfik sadece Allah’tandır.

Fal hususuna gelince âlimler, “İşaret ve sebepler yoluyla gaipten haber veren kâhini tasdîk etmek küfürdür.” demişlerdir. Ayrıca fal hakkında birçok hadîs vardır. Bu hadîslerin mefhûmu ve âlimlerin bunlardan çıkardıkları şey ise bizim zikrettiğimiz şeyin aynısıdır. Dolayısıyla mümkün olduğunca bunun

ortadan kaldırılması gerektiği açığa çıkmıştır. Evet, âlimler iyimserliğe (tefâül) cevaz vermiş hatta hoş karşılaşmışlardır. Dahası âlimler, “Çocuğun ‘Bereket’ diye isimlendirilemeyeceğini çünkü şayet birisi başkasına ‘oğlum Bereket yanında mı?’ diye sorduğunda kendisine soru sorulan bu kimse ‘Hayır’ demesin diye. Çünkü bu kişinin ‘hayır’ demesi bu bereketi olumsuzlar.” demişlerdir.

Ey, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın ve müttakîlerin zümresinden olduğunu iddia eden, cennete girmeyi uman ve cehennemden korkup hakka yönelen insafli sâlik, senin şerî'atla amel etmen ve özellikle şartlarını, erkânını ve âdâbını eda ederek namazları muhafaza etmen gerekir. Nitekim Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: “Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder”¹¹⁵ Şöyle ki namaz, kendisini muhafaza etme şartıyla insanı dünya ve ahiret fitnesinden korur, Zaten Allah'ın şu sözünden “Namazları koruyun özellikle orta namazı.”¹¹⁶ Var olan müşâreket/ortaklık sığasından anlaşılan da budur.¹¹⁷ Aynı şekilde Hz. Peygambere salât etmen, günahlardan tövbe etmen, fakirlere sadaka vermek, iyiliği emretme ve kötülüğü nehyetmen ve emredilen şeylere uyma ve yasaklanan şeylerden kaçınma gerekir.

Eğer sen bana “Sen şu sözünle, daha önce ‘her şeyin Allah'ın kazâ ve kaderiyle olduğu’ şeklinde zikrettiğin bu ifadenle çeliştin” dersin [ben de] buna yönelik cevabın birçok yönü olduğunu söylerim. Ben bunu kabul edip ikrar ediyorum ve biz şerî'atın tabileri olarak bize izin verilen şeye uymamız ve bize yasaklanan şeyden kaçınmamız gerekir. Tevfîk, doğruluk ve tahkik yalnızca Allah'tandır.

Allah'ım bize şerî'atla amel etmeyi kolaylaştır ta ki amellerimizde tahriften hiçbir şey meydana gelmesin. Allah'ım bütün müminleri dünya ve ahiret fitnesinden korusun, bizi sâlihlerden kıl, imân edenlere karşı kalbimizde kin ve nefret bırakma. Allah'ım bizi, anne ve babamızı ve imânda bizi geçen kardeşlerimizi ve sevdiğimizleri cennete koy. “Ey mücrimler! bugün ayrışın”¹¹⁸ denildiği kıyamet günü bizi hüsrana uğratma. Ey Rabbimiz ey Rabbimiz ey rabbimiz.

¹¹⁵ Ankebût 29/45.

¹¹⁶ Bakara 2/238

¹¹⁷ Buradaki müşâreket sığasıyla kast edilen şey, ayette varit olan “hâfizû” (حافظوا) kelimesinin ortaklık ifade etmesidir. Çünkü mufâ'ale kalıbı genellikle müşâreket ifade eder. Yani siz namazları korursanız namaz da sizi korur.

¹¹⁸ Yâsîn 36/59.

Allah'ın salâtı, peygamberimiz, mevlâmız, şefatçimiz, efendimiz, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi, nebîlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in üzerine olsun. Bütün hamdler âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir.

Allah'ım, sultanımız Sultan Muhammed Han'ı sözlerinde, fiillerinde ve ahvâlinde bütün yöneticileri ve askerleriyle beraber şerî'at gereği amel edenlerden kıl. Allah'ım onu hastalıklardan ve acılardan korusun ve onu bütün düşmanlarına karşı güçlü kıl öyle ki Hz. Ömer zamanında olduğu gibi yer yüzünde ona muhalif kimse kalmayın.

Âmin! Öncekilerin ve sonrakilerin efendisi peygamberlerin sonuncusu - Allah'ın salâtı hepsinin üzerine olsun- Hz. Muhammed'in hürmetine dua edene icâbet eden ey Allah'ım.